

Fale Alea 'o Tonga

KO E MINITI 'O E

FEME'A'AKI

'A E HOU'EIKI MĒMIPA

'O E

FALE ALEA 'O TONGA

FIKA	22
'Aho	Mōnite, 22 Sune 2020

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia, Lao & Pilisone

Hon. Vuna Fa'otusia

'Eiki Minisitā Fonua, Ngaahi Koloa Fakaenatula

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafonua & Kasitomu mo e
Tānaki Pa'anga Hu Mai

Hon. Tevita Lavemaau

'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Konisiuma, Fakatupu Koloa,

'Ilo Fo'ou & Ngāue 'a e Kakai

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Toutai & Ngoue

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &
Ma'u'anga Fakamatala

Poasi Mataele Tei

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Palōfesa 'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua

Vātau Hui

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfitu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Piukala

FALE ALEA ‘O TONGA
‘ASENITA FAKAANGAANGA FIKA 22/2020
FAKATAHA ‘A E FALE ALEA ‘O TONGA

‘Aho: Mōnite 22 ‘o Sune, 2020

Taimi: 10.00 am

Fika 01	:	Lotu
Fika 02	:	Ui ‘o e Hou’eiki Memipa ‘o e Fale Alea
Fika 03	:	Me’a ‘a e ‘Eiki Sea
Fika 04	:	Fakafoki ‘e he Pule’anga ‘a e Ngaahi Lao Fakaangaanga (Lao Fakaangaanga Fika 15 ki he 20 ‘o e 2019) <i><u>Lao Fika 15/2019:</u> Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019</i> <i><u>Lao Fika 16/2019:</u> Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu)(Fika 2) ki he Lao ‘o e Konisitutone ‘o Tonga 2019</i> <i><u>Lao Fika 17/2019:</u> Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Polisi Tonga 2019</i> <i><u>Lao Fika 18/2019:</u> Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Fakamaau’anga Polisi 2019</i> <i><u>Lao Fika 19/2019:</u> Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki he Komisoni Ngaue Fakafakamaau mo Fakalao 2019</i> <i><u>Lao Fika 20/2019:</u> Lao Fakaangaanga (Fakatonutonu) ki hono Palani mo Pule’i Fakafonua ‘a hono Ngaue’aki ‘o e Ngaahi Feitu’u 2019</i>

Fika 05	:	KOMITI KAKATO: 5.1 Ngaahi Tu'utu'uni Fika 1/2020: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tukahau Ngaue'aki 2019 5.2 Ngaahi Tu'utu'uni Fika 2/2020: Ngaahi Tu'utu'uni ki he Polisi Tonga 2019 5.3 Ngaahi Tu'utu'uni Fika 3/2020: Ngaahi Tu'utu'uni 'a e Polisi Tonga ki he Ngaahi Metali Fakahoko Fatongia 2019 5.4 Ngaahi Tu'utu'uni Fika 5/2020: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute Kasitomu 5.5 Ngaahi Tu'utu'uni Fika 6/2020: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Tute 'Ekisia 2019 5.6 Ngaahi Tu'utu'uni Fika 7/2020: Fanongonongo (Sivi 'o e Kavamalohi 'i he Manava ki he Fe'alu'aki 'i he Hala 2019 5.7 Ngaahi Tu'utu'uni Fika 8/2020: Ngaahi Tu'utu'uni (Fakatonutonu) ki he Fakatau Fakapule'anga 2019
Fika 06	:	Ngaahi Me'a Makehe
Fika 07	:	Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea ‘o Tonga.....	8
Lotu	8
Ui ‘a e Fale	8
Poaki.....	9
Me’a ‘Eiki Sea.....	9
Fakamālō’ia Pule’angá lava tali Patiseti 2020/2021	9
Tu’unga mateuteu ange Pule’anga ke fakafoki mai hotau kakai tukuvakā ‘i muli.....	11
6 kilu tupu mahu’inga fakapa’anga ki he loki leepi mīsini sivi <i>COVID</i>	11
Ma’u fika kava Tonga ke lava hū atu ki he māketi ‘Iulope mo ‘Amelika	11
Kei fai ngāue Pule’anga ki he’ene kautaha vakapuna Lulutai	11
Polokalama Pule’anga ke langa ngaahi fale ma’a e ngaahi fāmili ma’olalo ‘enau ma’u’anga pa’anga	12
Kole fakama’ala’ala ki he Kupu 61 Tu’utu’uni Ngāue ‘a e Fale Alea	13
Tui te’eki fakakakato Pule’anga fakamatala fekau’aki mo e 12 miliona pa’anga talifaki Pule’anga.....	13
Fakama’ala’ala he Kupu 61 malava ki ha taha ke lāunga fekau’aki mo e ngāue Fale.....	14
Fehu’ia tukunga e ngāue langa fale ma’a e kakai masivesiva he fonua.....	14
Tohi mei he Pule’anga fakafoki ngaahi Lao ‘e 5 e pule’anga motu’a	15
Fakama’ala’ala Palēmia ki he ‘uhinga fakafoki ai Pule’anga ngaahi Lao ‘e 6.....	16
Tu’utu’uni Fika 1/2020 Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue’aki 2019 .	19
Tu’utu’uni ki he Tukupau Fakataú pē ko e <i>Consumption Tax</i>	20
Fokotu’u pea pou pou’i tali Tu’utu’uni ki he Tukupau fakatau	20
Fakatonutonu ki he tute ‘ekisia.....	20
Pou pou lahi ki he fakatonutonu ki he tute ‘ekisia pea mo hono tokoni’i e kau ngaahi tapa Tonga	20
Tu’utu’uni ki he kau Polisi	22
Fakama’ala’ala ki he ‘uhiniga ‘a e ongo Tu’utu’uni ki he Polisi	23
Tali ‘a e ongo Tu’utu’uni ki he Polisi.....	23
Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’angá 2019	23
Fakama’ala’ala ki he ‘uhinga Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’anga 2019	23

Hiki <i>threshold</i> mei he 1-5 miliona ke fakafaingamalie'i ngaahi kautaha langa fakalotofonua he langa.....	24
Tokanga ki he fu'u hiki lahi mei he 1-5 miliona he fakatau fakapule'anga.....	24
Fakatonutonu taumu'a e hiki mei he 1-5miliona he fakatau fakapule'anga ke fakaivia kau ngāue langa fakalotofonua.....	25
Kei taalafili Tongatapu 2 ki he 'uhinga fu'u hiki lahi he fakatau fakapule'anga.....	25
Tokanga ki he teu langa fale lahi Pule'anga ke ngāue'aki ngaahi kautaha lelei ki he langa.	26
Tokanga ki he fatongia totonu 'a e Kōmiti <i>Procurement</i> ke taau 'a e faitu'utu'uni 'i he Kupu 61	27
Tokanga ki he 'uhinga to'o ngāue'aki ngaahi nusipepa fakalotofonua ha he Kupu 61 e fakatonutonu	28
'UHINGA ki he 'ikai to e ngāue'aki ngaahi nusipepa fakalotofonua he tu'uaki fakatau e pule'anga	28
Fehu'ia pe na'e fai ha femahino'aki mo e ngaahi kautaha tokoni ke hiki e lahi 'o e pa'anga fakatau mei he 1-5 miliona	29
Fakahā Pule'anga 'oku fai e femahino'aki ma'u pē mo e ngaahi kautaha tokoni n.....	29
Tokanga ki he taimi lōloa pea toki totongi pa'anga kautaha fai e ngāue pe <i>contractor</i>	29
Tui 'oku fonu 'ahi'ahi 'a e fu'u hiki lahi fakatau pule'nga mei he 1-5 miliona.....	30
Fokotu'u ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 8/2020 ki he Fakatau e Pule'anga ki he Kōmiti Lao.	31
Fokotu'u tukuhifo Tu'utu'uni fika 8 ki he Kōmiti Pa'anga ke 'uhinga mālie hiki mei he 1-5miliona	32
Poupou ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 8 ki he Kōmiti Pa'anga	32
Faingofua ange hono fakangaue'i hotau kakai he hiki fakatau koloa Pule'anga mei he 1-5miliona	33
Taukave Pule'anga kei tu'uma'u founga ngāue (<i>process</i>) ki he fakatau koloa/sevesi Pule'anga	34
Fiema'u Pule'anga ke ngaholo 'enau ngāue 'a e 'uhinga hiki mei he 1-5miliona	35
Tui Tēpile Kakai lava 'i he 'ave ki he Kōmiti Pa'anga 'omai kakai mei tu'a ke fale'i Kōmiti	35
Tokoni ko e tu'utu'uni fika 8 na'e ngāue'aki he Pule'anga motu'a.....	37
Tui lava ke sivilivi'i lelei tuku ki he Kōmiti Pa'anga e Tu'utu'uni fika 8.....	37
Poupou ki he fokotu'u Pule'anga ke hiki fakatau koloa Pule'anga mei he 1-5miliona	37
Poupou ke hiki ki he 5 miliona ke faka'inasi kau ngāue Tonga he langa fonua	39
Taukave ke hiki 'a e ivi ngāue ke tulitulifua 'a Tonga ki māmani lahi.....	40

Taukave Pule’anga ‘alu fakahangatonu pa’anga ki he fanga ki’i kautaha Tonga ke fakaivia nau ngāue	40
Tokanga ke ‘ōmai Pule’anga ha fakamatala ke fakatonuhia’i ‘aki ke hiki mei he 1-5milion. 41	
Fakamahino kei ta’imalie kau Tonga he ngāue ‘inasi mei he <i>Procurement</i>	43
Fakatonutonu Pule’anga nau taumu’a ke monū’ia kautaha Tonga he ngaahi poloseki langa44	
Mahu’inga langa fonua ka ko e hiki lahi silini ke procure ‘ikai fakapotopoto ia.....	44
Pālōti’i ‘o ‘ikai tali fokotu’u tukuhifo Tu’utu’uni fika 8 ki he Kōmiti Pa’anga Fale Alea ...	47
Lipooti ki he ngāue kuo lava he Kōmiti Kakato	48
Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni fika 1/2020	48
Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni Fika 2/2020	49
Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni Polisi Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia 2019	50
Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomú.....	51
Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni ki he Tukahau ‘Ekisia.....	52
Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni fika 7/2020	53
Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni Fika 8/2020	53
Kelesi.....	54
Fakamā’opo’opo Feme’a’aki Fale Alea ‘o Tonga	55

Fale Alea ‘o Tonga

‘Aho: Mōnite, 22 Sune 2020

Taimi: 1000-1005 pongipongi

Sātini Le’o: Me’a mai e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea

‘Eiki Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki kole atu ke ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua ke tataki mai e lotu he pongipongi ni.

Lotu

(Tataki e lotu ‘o e pongipongi ni ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua)

<007>

Taimi: 1005-1010

(hoko atu e lotu)

<008>

Taimi: 1010-1015

(Hoko atu e Lotu)

‘Eiki Sea: Kole atu ki he Kalake ke ui e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé.

Ui ‘a e Fale

Tokoni Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea ‘o e Fale Aleá. Tapu mo e ‘Eiki Palēmiá mo e Hou’eiki Minisitá. Tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga Nōpelé. Pea tapu mo e Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Kakaí kae ‘atā ke fakahoko hono ui ‘o e Falé ki he pongipongi ni, ‘aho Mōnite 22 ‘o Sune 2020.

(Lele heni ‘a e taliui ‘a e Hou’eiki Mēmipa)

<009>

Taimi: 1015-1020

Tokoni Kalake Tēpile: ... *(Kei hoko atu pē ‘a hono ui e Hou’eiki Mēmipá.)*

Tokoni Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea kole ke u to e fakaongo atu hono ui e Falé. ‘Eiki Minisitā Ngoué, Me’atokoní, Ngaahi Vao’akaú mo e Toutaí, ‘Eiki Minisitā Polisi.

Poaki

‘Eiki Sea ‘oku kei hoko atu pē poaki ‘a e ‘Eiki Tokoni Palēmiá, ‘Eiki Nōpelé Vaha’i mo ‘Eiki Nōpele Fusitu’a. Ko e ‘Eiki Minisitā Akó na’e poaki ‘e toki me’a tōmui mai. ‘Eiki Sea ko e ngata’angá ē tali ui e pongipongí ní ko e Hou’eiki Mēmipa ‘oku ‘ikai tali mai honau ú ‘oku ‘i ai ‘a e tui ‘oku nau me’a tōmui mai pē. Mālō ‘Eiki Sea.

Me’a ‘Eiki Sea

‘Eiki Sea: Fakatapu ki he ‘āfio ‘a e Tolu Taha’i ‘Otua ‘i hotau lotolotongá. Tapu pea mo ‘Ene ‘Afio Tama Tu’í, Tupou VI. Tapu pea mo e Ta’ahine Kuiní, Nanasipau’u. Tapu pea mo Pilinisi Kalauní, Tupouto’a ‘Ulukalala kae ‘uma’ā e Hou’eiki e fonuá. Tapu atu ki he ‘Eiki Palēmiá kae ‘uma’ā e Hou’eiki Minisitā. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga e kau Nōpelé. Tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga e Kakaí. Mālō homou laumālie lelei he pongipongí ni Hou’eiki.

Ko e ngāue lahi na’e lava ‘o fakahoko he Falé ni ‘i he uike kuo’osí ‘o lava hono paasi e Lao ki he Patiseti fo’ou e Pule’angá pea pehē foki mo e ngaahi Lao Fakaangaanga mo e ngaahi Tu’utu’uni na’e lau ‘uluaki ‘i he Falé ni. Hou’eiki ko ‘etau ‘asenitá eni ‘oku tufa atu ke mou me’a ki ai. Ko e fakahū foki he Pule’angá e ngaahi Lao Fakaangaanga ka kimu’a pea tau hoko atu ki aí tuku eni e miniti ‘e 10 ki he ‘Eiki Palēmiá ke me’a mai ki Falé ni.

‘Eiki Palēmia: Fakatapu atu Feitu’ú na Sea. Fakatapu ki he Hou’eiki Mēmipa e Kapinetí pehē e fakatapu ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Hou’eiki Nōpelé. ‘I ai pē foki fakatapu ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kakaí e fonuá. ‘Eiki Sea mālō ho laumālie ki he pongipongí ni pea ko u fakamālō atu ki he Feitu’ú na laumālie lelei ka ke ‘omai hoku ki’i faingamālie ke u līpooti nounou atu pē ki he Feitu’ú na ‘a e ngaahi me’a mahu’inga mei he Pule’angá ‘oku pehē he motu’á ni ‘e lelei ke mea’i pea mo e Fale ‘eiki ni.

Fakamālō’ia Pule’angá lava tali Patiseti 2020/2021

Ko e ‘uluakí pē Sea ‘okú ou fakafofonga’i atu ‘a e Kapinetí pea mo e kau *CEO* ‘o e Pule’angá pea mo e Pule’angá hono kotoa pē ‘a ‘emau fakamālō lotó hounga ki he Feitu’ú na ‘i he taki lelei kuo fakahoko ‘i hotau Falé ni. Pea pehē foki ki he Tokoni Sea ‘o e Fale Aleá ‘a e Fakafofonga ‘o Ha’apaí pea pehē ki he ‘Eiki Sea e Kōmiti Kakató ka ko e Fakafofonga Nōpele mei he Fatafata Māfaná, Vava’u lahi ‘a e ngaahi to’o fatongia lelei pea mo hono mapule’i lelei ‘o e ngaahi tīpeití mo e ngaahi faka’uto’uta lelei kuo mou fai ki hono tataki lelei hotau Falé ni. ‘Oku ongo’i he motu’á ni mo e Kapinetí ke ‘oatu ‘a e fakamālō ko ení ki he Feitu’ú na ko e Sea ‘o e Fale Aleá pea pehē ki he Tokoni Sea ‘o e Fale Aleá pea pehē foki ki he Sea Kōmiti Kakató ‘i hono lava ‘o tali e Patisetí ‘i he taimi totonu. Pea na’e ‘ikai ko ha Patiseti faingofua eni Sea ke alea’i he ko e *deficit budget*. Na’e lahi hono ngaahi fokotu’utu’u ngāue fo’ou he taimi ‘oku ta’emahino ange ‘a e ‘ātakai ‘o e kaha’ú pea hangē ko e ...

<002>

Taimi: 1020-1025

‘Eiki Palēmia: ... faingata’a ange hono ngāue’i e mata’ikoloa ‘oku fiema’u vivili ‘e he fonua. Pea kuo u manatu ai Sea ki he folofola mālie ‘a ho’o kui Sea tapu mo ia kuo unga fonua, Tama ko Fatafehi Tu’ipelehake ka ko e Palēmia ‘o Tonga. Ka kuo u tui hono sū he ‘aho ni pea nēongo ‘a e ongo’i lifūsia ‘a e mo’ui ‘i he fu’u lahi sū he louhi’iva’e e motu’a ni, ka ‘oku ongo hangē ha hikuhikusila ‘ene akonaki ke fai ha tulifua ki ai.

‘I he kei lākoifio ‘a Fatafehi Tu’ipelehake Tu’i Faleua ko e pataloni ‘a e kau tutuku ‘a e Kolisi ko Tupou, pea ‘i he Tīsema ‘o e ta’u kotoa pē kuo pau ke ‘eke ki he pataloni ‘a e kaveinga ke fa’u mei ai ‘a e sivi hiva ‘a e kau tutuku ki he ‘aho e Kolisi, ki he ‘aho 14 ‘o Fepueli ta’u hoko. Pea lele atu ‘a e kau sēkelitali mo e Kōmiti Ngāue ke ma’u mai e kaveinga ‘o e sivi hiva ‘o e ta’u ko eni, kuo toulekeleka ‘aupito ‘a Fatafehi pea ne folofola mai ke ō fa’u ‘a e hiva he lea Tonga ‘e ua hotau fonua ni. Ko e ‘uluaki, “Ko e Maumau ‘a e ‘Elili mo e Loka” pea ko hono ua, “Ko e Filihia mo e ‘Elili” pea to e folofola mai, ‘oku mou ‘ilo ‘a e ‘uhinga e ongo fo’i lea pea tali atu he kau fononga, ko ē, to e folofola mai ‘a e Tama fanongo lelei mai, “Ko e Maumau ‘a e ‘Elili mo e Loka” ko ha taha ‘oku ‘alu ‘o fāngota ‘o sio ki he lahi ‘a e ‘elili ka ‘oku loka e ‘ulu’ulu pea tu’u ai pē ‘o faka’amu pē pea fo’i koe’uhi ko e faingata’a pea foki ki hono ‘api ‘o tala ‘oku ‘ikai ma’u ha me’a he ‘oku loka ‘a e tahi ia.

Ko e fo’i lea ko ia na’e fehi’a ai ‘a Tupou ‘i he fanongo ki he fo’i lea ko ia. He ko e lea ‘a e fakapikopiko mo e vaipalo. Pea ne liliu ai ‘a e lea, “Ko e Filihia mo e ‘Elili,” koe’uhi, ko e hā hono ‘aonga ‘a e lau ‘elili mo e koloa ‘oku ha mai kae ‘ikai ke feinga ke to’o hake ma’a e fāmili ke nau ‘inasi ai, ko e Filihia mo e ‘Elili ia. Ko e lea ia ‘oku totonu ke fai ke te hopo ki tahi pea te fēpālekina kita he peau mo hono naua kae kuku pē fo’i ‘elili, kuku pē ‘a e koloa mahu’inga ke ma’u pea ‘oku ‘ikai ma’u ha koloa lelei ia ta’e’iai hano faingata’a ke te fou ai mo kātaki’i kae toki ma’u. Mou ō ‘o fa’u ‘aki ‘a e ongo lea ko ia ‘a e sivi hiva. Sea, ‘oku kei fakatalutalu he Kolisi ko Tupou pea ‘oku hoko ko e fakatupunga lava me’a. Ko e fakalotolahi ki ha taha kotoa pē na’e ako he Kolisi ko Tupou ‘i he to’utangata mo e to’utangata.

Ko e fo’i me’a ‘e tolu ‘oku toka ki ai ‘a e finangalo ‘a ‘Ene ‘Afio, ko e mo’uilelei, ako pea mo e *economy* ‘a e fonua. Pea kuo u tui kuo ‘osi tala ‘e he Tama Tu’i, Tupou VI ki he ‘Eiki Minisitā Mo’ui ke Filihia mo e ‘Elili pea ‘oku ou tui na’e ‘osi tala ‘e he Tama Tu’i ki he ‘Eiki Minisitā Ako, ke Filihia mo e fo’i ‘Elili pea pehē ki hono fakahoko ki he ‘Eiki Minisitā Pa’anga ke tokanga’i ‘a e ‘ekonōmika ‘o Filihia mo e fo’i ‘Elili, he na’e ‘osi ui kotoa pē kinautolu ki Palasi ke fakahoko ki ai e fekau. Pea ki he motu’a ni Sea mo e Fale ‘Eiki ni hono kotoa he ta’u ‘oku tau hanga atu ki ai ke tau Filihia mu’a mo e fo’i ‘Elili ke lava ‘o fēau ‘a e fiema’u vivili ‘a e kakai ‘o fonua.

<003>

Taimi 1025-1030

‘Eiki Palēmia: ... to’o mei he’etau fakakaukau mei he’etau *vocabulary* he ta’u ‘oku hanga mai ‘a e fo’i lea ko ia ko e maumau e ‘Elili mo e Loka ‘o hangē ko e Finangalo ‘o e ‘Uluaki Fā, kae fetongi’aki ‘a e Filihia mo e fo’i ‘Elili.

Tu'unga mateuteu ange Pule'anga ke fakafoki mai hotau kakai tukuvakā 'i muli

Ko e uá pē Sea 'osi tau mai 'etau mīsini 'e 2 ke sivi ha taha 'oku ne ma'u 'a e vailasi KŌVITI-19 'i Tonga ni, 'a ia na'e lava ke u lele atu ki ai 'i he Falaite 'o vakai tonu ki ai, pea na'e lava foki ke faka'ilonga'i 'i he 'aho Falaite 'i Vaiola. Kuo 'osi 'i ai hono *laboratory* lelei pea 'e lava pē ke sivi 'a e KŌVITI-19, pea ma'u pē 'a e ola 'i he houa 'e 3 ki he houa 'e 4 'i Vaiola pē. Pea 'oku mahino mai leva 'i heni 'oku 'alu pē taimi ke to e mateuteu ange. 'Oku tonu ke tau fiefia 'i he ngāue lahi kuo fai 'e he 'Eiki Minisitā Mo'ui mo e *CEO* pea mo e Potungāue Mo'ui kae lava ke tau to e mateuteu ange 'i ha taimi nounou nai mei heni kuo tau faka'atā hotau mala'e vakapuna ke fakafoki mai si'otau kāinga Tonga kotoa pē 'oku kei tukuvakā 'i tu'apule'anga, pea ko 'etau maau pē kuo fakafoki mai kinautolu hangē ko e fokotu'utu'u ngāue 'oku lolotonga fai 'e he ngaahi Potungāue fekaukau'aki 'a e Pule'angá 'i he lolotonga ni. 'Oku 'ikai ha taimi 'e ngalo ai kinautolu Sea, neongo kuo mahino mai eni ia kuo to e foki 'a Nu'usila 'o to e ma'u 'a e *case* fo'ou 'e fitu, pea to e lahi ange 'a 'Asitelēlia 'i he mahaki Kolona Vailasi KŌVITI-19, hili ia ha'anau fakahā 'i Nu'usila faka'ofisiale kuo nau 'osi *COVID free* kinautolu. Pea 'oku totonu ke tau to e tokanga ange pea tau kei hokohoko atu pē 'etau talangofua ki he ngaahi Lao mo e Tu'utu'uni kae lava ke tau kei ma'u pē 'e Tonga 'i he kaha'u.

6 kilu tupu mahu'inga fakapa'anga ki he loki leepi mīsini sivi COVID

Na'e fe'unga 'a e ngāue ko ia 'i he 'i Vaiola mo e pa'anga 'e 6 kilu tupu, 'a ia ko e fale *laboratory* ia kau ai 'a e misini mo e *supplies*. 'Oku 'i ai 'a e *testing kits* 'e 2 afe tupu pea 'oku 'osi 'ota 'a e 3000tupu pea 'oku palōmesi mai 'a e *SPC* 'a e *testing kits* 'e 6000 tupu.

Ma'u fika kava Tonga ke lava hū atu ki he māketi 'Iulope mo 'Amelika

Ko hono tolú Sea ko e kava Tongá kuo ma'u hono fika *codex* ... 'a ia 'oku lava ia ke 'alu ki he ngaahi māketi ko ia 'i he *EU* pea mo 'Amelia 'a ia 'e to e vave ange ai 'etau fefakatau'aki he kava Tonga 'i he kaha'u he kuo ma'u hono fika 'oku faka *international label* 'aki pea hoko atu 'aki 'a e fefakatau'aki.

Kei fai ngāue Pule'anga ki he'ene kautaha vakapuna Lulutai

Ko hono hokó Sea 'oku fie fakahoko atu pē ki he Feitu'u na 'oku fai pē 'a e ngāue mālohi 'a e Pule'anga ki he fokotu'u 'a e kautaha vakapuna fo'ou 'a e Pule'anga ko e Lulutai pea 'oku 'osi lesisita ia ke fakahoko 'a e fepuna'aki fakalotofonua 'i he taimi vave 'i he kaha'u. 'I he lolotonga ni kuo 'osi fokotu'u 'a e Poate fakataimi ke ne kamata'aki 'a e kautaha vakapuna ni, pea ne nau tali ko hono patiseti 'i he uike kuo 'osi pea ko e faka'amú ke lava ke ma'u ha *certificate AOC* 'a e kautaha ni kae lava ke kamata 'a e fepuna'aki fakalotofonua. 'A ia 'oku 'i ai 'a e ki'i taimi ia ke fai hono sivi mo 'atita'i 'e he *PASO* kae toki foki kae toki foaki 'a e *AOC*. 'Oku 'i ai 'a e tui 'a e Kāpinetí mo e Pule'angá ko e taha eni ha fo'i nga'unu mahu'inga 'i he malu mo e hao 'a e mo'ui 'a e kakai 'o e fonua ki ha *service* fika 'uluaki 'a e *safety* mo e malu pea mo e hao 'a e kakai 'i he fepuna'aki 'i he 'ea. Pea ko hono uá ke to e ma'ama'a ange foki 'a e totongi tikité pea mo ha sēvesi 'e falala'anga age mo to e falapalofesinale ange ke fiefia ai 'a e kakai 'o e fonua.

Polokalama Pule'anga ke langa ngaahi fale ma'a e ngaahi fāmili ma'olalo 'enau ma'u'anga pa'anga

Ko hono faka'osí pē Sea ko e ola eni ia 'a e ngāue mo ha save na'e 'osi fakahoko pea ne mahino ai 'oku 'i ai 'a e ngaahi fāmili ia 'e 20,000 tupu 'i Tonga ni 'oku 'ikai ke 'i ai hanau 'api pea 'ikai ke 'i ai hanau kekelele ke nau langa ai hanau fale 'oku malu ...

<005>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Palēmia: ...Ka tō ha afā pē ma'a fakahaisini ke fai ai ha nofo mo e fāmili. 'Oku nau si'i nofo hili holo pē pea 'ikai ko ia pē kā 'oku 'i ai e fāmili ia 'e tokolahi 'oku nau nofo fakataha pē nautolu he kongā kekelele 'e taha fāmili 'e ua, tolu, fā pea a'u pē ia 'o nima 'i he 'api pē 'e taha. Ko e tokolahi taha 'o e fa'ahinga ko eni 'oku 'osi 'i ai pē honau kekelele kā 'oku 'ikai ke nau lava 'o fakapa'anga ke langa hanau fale malu mei he fakatamaki fakaenatula. Pea ko e kupu leva hono ua na'e 'osi 'i ai e fāmili lahi ia 'i Tonga ni 'oku 'ikai pē ke 'i ai ha fale ia pē to e 'i ai ha'anau kekelele ke nau langa ai. Pea 'i he'ene pehē leva Sea 'e fai 'a e ngāue 'a e Pule'anga ke solova 'a e fiema'u vivili ko eni ngaahi fāmili ko eni 'oku kamata pē he ta'u fakapa'anga ko eni 'i he 'uhinga ko ia na'e 'osi tali 'e he Kapineti 'i Sanuali 2020 ke fokotu'u ha ngāue mo e fakakaukau fo'ou 'a e Pule'anga mo e ngaahi sino ngāue mei tu'a ke fakahoko hono tokoni'i mo hono langa 'o e ngaahi fale mo kumi ha ngaahi kekelele ke langa i ai e fale fo'ou ke hiki ki ai e ngaahi fāmili 'oku 'ikai ha'anau 'api ka 'oku nau kei nofo hili holo pē 'i he ngaahi feitu'u kehekehe 'i Tonga ni.

'I he ngaahi Pule'anga muli, tu'apule'anga 'oku 'iloa e *scheme* ko eni ko e *low housing income families* kā 'i Tonga ni 'e ui ko e ngaahi fale ke langa ke tokoni'i e ngaahi fāmili 'oku nau nofo hiki holo pea 'ikai ha fale mo ha kekelele ke nau ngoue ki ai. 'Oku ou fokotu'utu'u 'a e Pule'anga 'i he fo'i fale 'e 2 mano ko eni 'i Tongatapu ni ke 1 mano pea 5000 'a Vava'u 2000 'a 'Eua, 2000 'a Ha'apai, 50 'a Niuafo'ou, 50 'a Niuatoputapu. Ko e palani'i ko eni ke fakakakato 'a e pēseti 'e 50 he ta'u 'e nima ka hoko mai, pea ko e pēseti 'e 50 leva 'i he ta'u 'e 10 ka hoko mai. Pea ko e faka'amu 'e kamata leva 'a e ngāue ki hono langa ha ngaahi fale 'e ni'ihī he ta'u fakapa'anga ko eni pea hokohoko atu ai pē kae 'oua leva kuo kakato hono tokoni'i 'a e ngaahi fāmili 'e toko 2 mano ko eni 'oku nau to e masivesiva ange kae to e faka'ofa ange pea 'oku tukupā 'a e Pule'anga ke tau'i 'a e nofo masiva mo e nofo faingata'a'ia mo'ui 'a e ngaahi fāmili mo e ngaahi tukuikolo kotoa pē 'i Tonga ni.

'Eiki Sea fakamālō atu he ma'u e faingamālie ke lava ke lava 'o 'oatu 'a e ki'i līpooti nounou ni ki he Feitu'u na pea mo e Fale 'Eiki ni mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Fakamālō atu ki he 'Eiki Palēmia 'i he līpooti nounou 'oku ma'u mai ki he Fale ni he pongipongi ni. Hou'eiki 'oku ou kole atu ke tau hoko atu ki he fika 4 'etau 'asenita ko e ..

Siaosi Pōhiva: Sea fakamolemole Sea pē 'e lava ha ki'i fakahoha'a atu

'Eiki Sea: Tongatapu 1 'oku 'i ai ha'o fehu'i?

Kole fakama'ala'ala ki he Kupu 61 Tu'utu'uni Ngāue 'a e Fale Alea

Siaosi Pōhiva: Sea 'oku ou ...tapu pē pea mo e Feitu'u na, kae 'uma'ā 'Eiki Palēmia, Hou'eiki 'o e Fale Alea ko u loto pē mu'a Sea ke ki'i fakama'ala'ala 'a e kupu 61 'o e Tu'utu'uni 'o e Ngaah Fakataha e Fale Alea 'o Tonga. 'Oku tui 'a e motu'a ni 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e taha pē ni'ihī he kau mēmipa e Fale ni 'oku 'i ai 'enau kaunga ki he me'a na'a tau pālōti'i fekau'aki pea mo e polokalama tanu hala 'i he'etau paasi 'a e Patiseti. Pea ko e kole atu pē mu'a ki he Feitu'u na Sea ke u ki'i fakama'ala'ala mai kā te u hanga pē mu'a 'o lau atu kupu 61 tukukehe 'a e ngaahi me'a 'oku hā 'i he kupu 18 'o e Lao ki he Fale Alea vahe 4. “**'Oku 'ikai ke totonu ke lea pē fakahā loto ha mēmipa ki ha me'a 'oku 'i ai ha'ane kaunga fakapa'anga pē kaunga fakafō'ituitui pē 'i ai ha'ane monū'ia fakaeia 'e ma'u mei ai.**

Sea ko e kole pē 'a e motu'a ni ia ke ke ki'i fakama'ala'ala mai mu'a 'i he ngāue na'a tau fai he 'oku ou tui 'oku 'ikai ke puli ia pea mei he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni kae 'uma'ā 'a e kakai 'o e fonua 'a e tokotaha pē ni'ihī 'i he Fale ni ...

<007>

Taimi: 1035-1040

Siaosi Pōhiva : ..'oku 'i ai e ngāue 'oku kaungā tonu pea mo e ngāue ko eni ki he ngaahi ngāue tanu halá, pea 'oku ou tui Sea 'oku totonu ke fai ha to e fakakaukau ki ai, tau kei 'i taulanga pē te'eki ai ke fusi 'etau taulá ke tau fai folau. Mahu'inga ia e folau, uike kaha'u kuo tau folau, mavahe mei he taulangá. 'I he teu ke mavahé 'oku tokanga ma'u pē 'a e kapiteni pē ko e 'eikivaká, ke siofi e alangavaká pē 'oku maau pea tau toki folau.

Tui te'eki fakakakato Pule'anga fakamatala fekau'aki mo e 12 miliona pa'anga talifaki Pule'anga

'E Sea, ko e 'uhinga ia na'e fa'a 'ai ai e fakahoha'a mei he Feitu'ú ni, mei he tēpile ko eni ke fakakakato mu'a 'e he Pule'angá 'a e Kupu 19 fiema'u 'a e Kupu 19 'o e Konisitūtoné he 'oku ai 'ene felāve'i pea mo e Tu'utu'uni ko eni Kupu 19 konga hono 2, te u lau atu pē konga kimuí. Pea kuo pau ke fakahā 'e he Minisitā Pa'angá 'a e ngaahi tu'unga 'o e fakamole mo e lahi 'o e pa'angá.

Sea, ko e ma'u 'a e motu'á ni kuo 'osi ui 'a e Fale Aleá ia, te'eki fakahoko 'e he Minisita Pa'angá ia ha lipooti fekau'aki mo e pa'anga 'e 12 miliona na'e vahe'i ko ha *saving* ke fakahoko 'aki 'a e ngaahi ngāue lolotonga 'oku tāpuni 'a ho fale 'eiki Sea. Ko e 'uhinga ia 'o e fakahoha'a 'a e motu'á ni. Na'e fakahoko 'a e ngāue ko eni pea tu'utu'uni 'e he Konisitūtoné...

'Eiki Sea : Tongatapu 1, kuo 'osi mahino kia au 'a e me'a 'oku ke me'a mai ki ai.

Siaosi Pōhiva : Mālō Sea.

Fakamahino Kupu 39 Tohi Tu'utu'uni tapui alea'i ha me'a 'osi paloti'i 'i Fale Alea

'Eiki Sea : 'Oku ou fie tokoni atu pē ki he me'a 'oku ke tokanga ki ai ko e Kupu 39, 'oku ne ta'ofi ke to e fai ha feme'a'aki hili hono fakahā ha pāloti kuo 'osi fai pea fakahoko loto ki ai 'o tali 'a e me'a ko iá. 'A ia ko e Kupu 39 ia 'oku ne fakahā mai 'oku 'ikai ngofua ha feme'a'aki 'i ha kaveinga kuo 'osi fai ha feme'a'aki ki ai. 'A ia ko e patiseti 'oku ke me'a mai ki ai, na'e 'osi fai 'a e feme'a'aki pea na'e 'osi fakahoko e pāloti ia 'o kakato e ngāue ki ai. Ko e me'a ki he kupu ko ena 'oku ke me'a mai ki ai Kupu 61.

Fakama'ala'ala he Kupu 61 malava ki ha taha ke lāunga fekau'aki mo e ngāue Fale

Ko e Kupu 61 'oku tu'uma'u pē 'a e tu'utu'uni ki ai, pea 'o kapau 'oku ke tui kuo maumau'i 'e ha taha 'a e Kupu 61 'oku 'i ai pē ho'o totonu ke ke fai ha'o lāunga 'o fakatatau ki he Kupu 112. 'A ia ko e Kupu 112, ko e lāungá 'e malava 'e ha Mēmipa 'o fakahū atu ha'ane lāunga ki he Fale Aleá koe'uhi, a) kuo maumau'i ha totonu pē monū'ia pē b) anga ta'etaau, Kupu si'i 1 ki he Fale Aleá, Kupu si'i 2 ki ha Mēmipa. 'A ia kapau 'oku ke tui kuo maumau'i ha totonu pē ha monū'ia, pē 'oku anga ta'etaau ha taha fakatatau ki he 'etau Tohi Tu'utu'uní, pea ke toki fakahū mai 'e koe ha'o lāunga pea 'e 'ave leva ia 'e he Seá ki he Kōmiti fekau'aki pea mo e ngaahi totonu 'a e Fale Aleá ke fai ha'anau ngāue ki ai. Ko u tui ko e me'a ia 'oku tonu ke ke fai, kae hoko atu 'etau ngāue ki he 'aseníá.

Siaosi Pōhiva : Sea fakamolemole pē, mahino pē kia au 'a e 'ikai ke to e alea'i ha me'a kuo 'osi paasi 'e he Fale Aleá. Ko u talanoa atu pē au he kupu'i Lao eni ia, 'ikai ke u talanoa atu au he kakano 'o e patiseti na'e alea'i pea fakapaasi. 'Oku fakafehu'i pē eni Sea 'i he tu'utu'uni na'e fakahoko fekau'aki pea mo e tu'utu'uní, mālō.

'Eiki Sea : Ko ia Fakafofonga kuo 'osi mahino kia au, ka koe'uhi 'oku te'eki ai ke kakato mai ha ngaahi fakamatala ki he ngahi me'a 'oku ke tukuaki'í, fiema'u ke fakafou mai ia 'i he founa totonú, 'a ia kuo 'osi hulu'i atu pē 'i he Kupu 112 'o 'etau Tu'utu'uní. Ha'apai 13.

Fehu'ia tukunga e ngāue langa fale ma'a e kakai masivesiva he fonua

Veivosa Taka : Tapu pea mo e 'Eiki Seá, tapu pea mo e Fale 'eiki ni. 'Eiki Sea fakamālō atu he ki'i faingamālié ke fai pē ha ki'i fehu'i ki he me'a na'e me'a ki ai 'a e 'Eiki Palēmiá, ka 'oku kei fiema'u pē ke fakama'ala'ala. Na'e me'a 'a e 'Eiki Palēmiá Sea 'o ne pehē 'e langa 'a e ngaahi fale 'e 20,000 pea ko 'eku fehu'í pē au ia, ko e 'osi ko ia hono langá tau pehē pē ko ha *apartment* pē ko e hā, pea totongi e kakai te nau nofo ai pē ko e ngaahi pē ha fale ke ...

<008>

Taimi: 1040-1045

Veivosa Taka: nau me'a mai 'o me'a ai. Mālō Sea.

'Eiki Sea: 'Eiki Palēmia.

'Eiki Palēmia: Mālō 'Eiki Sea pea tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Aleá pea ko u faka'apa'apa lahi ki he fehu'í. Ko e me'a 'oku fakahoko atu ko e palani pē mo

e vīsonē ko e ngaahi fakaikiiki ‘e toki maau atu ia ‘i he fonongá. Pea ko e me’a ko eni ‘oku fai ‘a e ngāue ia ki ai ‘i tu’a ‘i he kongá ko ia pea ko u tui ko ‘ene taimi ko ia ‘e maau to e maau ange ka ko e tala pē vīsoné ke mahino ki he Feitu’u na pea mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Falé ‘oku fai e tokanga ‘oku ai e palopalema ‘oku fai e tokanga ki ai. Ko hono fakaikiiki ko e me’a ia ‘e ha’u ‘i he kaha’ú. Mālō Sea.

Veivosá Taka: Sea tapu pē mo e Feitu’u na fakamālō ‘aupito ki he fokotu’utu’u ngāue ‘a e ‘Eiki Palēmia kae pehē ki he Pule’angá ko u fiefia ‘aupito he’ene me’a mai ‘a e ongo fo’i voka mei Ha’apai he ko Ha’apai pē ‘oku fai ai ‘a e fa’ahinga toutai ko eni Sea ka ‘oku ‘i ai pē foki , ‘a e ki’i tānaki atu ko e fīngota ko eni ‘e ua ko eni ko e ‘elili mo e topulangi, na ko ha fo’i topulangi ‘oku fai ‘aki e fili hiá ka ‘oku fiema’u ke ‘inasi kotoa ai e fonua, ko e fakamālō ē ia ki he ‘Eiki Palēmia ‘a e ...

‘Eiki Palēmia: Fakatonutonu pē Fakafofonga 13 ‘o Ha’apai. ‘Oku kau pē mo 10 ‘Eueiki ko ‘enau me’a ia ‘oku fai he ‘aho, ma’u mei ai e ‘elili. Mālō Sea.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Mahalo ko e me’a faka’osi pē ki he me’a na’e tokanga ki ai ‘a Tongatapu 1 ke ke lau hifo e Kupu 87 ‘a ia ko e Faka’ilo Faka-Fale Alea kapau ‘oku ke tui ‘oku mamau’i ‘e ha taha e ngaahi tu’utu’uni. Hou’eiki ko u fakamālō atu ka tau hoko atu ki he Fika 4 ‘etau ‘Asenita ko e fakafoki he Pule’anga ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga kole atu ki he Kalaké ke kātaki ‘o lau mai e tohi mei he Pule’angá.

Tohi mei he Pule’anga fakafoki ngaahi Lao ‘e 5 e pule’anga motu’a

Kalake Tēpile: Tapu mo e ‘Eiki Sea. Tapu mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Mēmipa Kakato ‘o e Falé kae ‘atā ke lau atu ‘a e tohi ko eni. ‘Oku mei he ‘ulu’i tohi ‘a e ...

‘Ofisi ‘o e Palēmia
Nuku’alofa
Tonga.

‘Aho 18 ‘o Mē 2020.

Lord Fakafanua,
‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea
Fale Alea ‘o Tonga
NUKU’ALOFA.

‘Eiki Sea,

‘Oku ou kole atu heni ke ‘oua ‘e fakakau, to’o mei he ‘Asenita ‘o e Fale Aleá ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga na’e ‘osi fakahū mai ki Fale Alea ‘i he 2019 ‘o kau ai ‘a e ngaahi Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ni.

Fika 15/2019. Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Lao ‘o e Konisitūtone ‘o Tonga 2019.
Fika 16/2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu Fika 2 ki he Lao ‘o e Konisitūtone ‘o Tonga 2019.

Fika 17/2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Polisi Tonga 2019.

Fika 18/2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Fakamaau'anga Polisi 2019.

Fika 19/2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Komisoni Ngāue Faka-Fakamaau mo Fakalao 2019

Fika 20/2019 Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki hono Palani mo hono Pule'i Fakafonua 'a hono Ngāue'aki 'o e Ngaahi Feitu'ú 2019.

'Oku makatu'unga 'a e kole ni 'i he 'uhinga he na'e 'osi faitu'utu'uni e Kapinetí 'i he 'aho 22 'o Sanuali 2020 ke fakangata pea 'e 'ikai ke to e fai ha ngāue ke hoko atu hano alea'i 'o e ngaahi Lao Fakatonutonu ni 'e ono koe'uhī he 'oku 'ikai ke loto ki ai 'a e Kapinetí ke alasi ha mafai 'o e Tama Tu'i pē ko e Nōpele. Kuo 'osi fokotu'u 'e he Kapinetí ha ngaahi taumu'a ngāue (*manifesto*) ke tuku taha ki ai 'enau tokangá mo 'enau ngāué ke tokangaekina 'a e fiema'u vivili taha 'a e kakai 'o e fonuá pea mo hono langa fakalalakaka 'a e ngaahi fāмили 'i he ngaahi koló mo e ngaahi tukui motu 'i Tokelaú 'o fakatatau mo e ...

<009>

Taimi: 1045-1050

Kalake Tēpile: ... Palani Ngāue 'a e Pule'angá ke fakahoko.

'Eiki Sea ko e kole ko ení 'oku fakahū atu mei he Pule'angá ke fai ki ai ha tu'utu'uni 'a e Feitu'ú na.

Faka'apa'apa atu,

.....
Hon. Rev. Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa
(Palēmia 'o Tonga)

Mālō 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Kole atu ki he 'Eiki Palēmiá ke kātaki 'o me'a mai.

Fakama'ala'ala Palēmia ki he 'uhinga fakafoki ai Pule'anga ngaahi Lao 'e 6

'Eiki Palēmia: Tapu mo e Feitu'ú na Sea pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Fale Aleá ni. Ko u tui ko e konga ko ení mahino pē na'e fai e feme'a'aki ia ki ai 'a e Kapinetí pea nau loto taha ke 'oua to e fai ha lau ki he ngaahi fo'i Lao ko ení. Pea hangē pē ko e ngaahi palakalafi ko ē kimui 'i he tohí he ko e 'uhinga e ngaahi me'a ia ko ení, 'a e ngaahi fo'i Lao ko ení ke to'o 'a e konga 'o e mafai 'o e Tama Tu'i pea mo e kau Hou'eiki Nōpelé. Pea 'oku 'i ai e tui 'a e Kapinetí 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia 'e maumau 'i he tu'unga ko iá. Pea 'e kei lava 'o fai 'a e ngāue ia fakalalakaka 'o e fonuá ni 'i he hangē ko e me'a ko ia na'e fai ki ai e lave 'anenaí ke tokanga'i e kau masiva. Fai hono savea'i ke mahino 'oku 'i ai 'a e fa'ahinga 'oku nau faingata'a'ia 'i he fonuá ni ki he anga honau nofo'angá. Pea feinga ke fai kumi ha pa'anga 'oku 'ikai foki ke, si'isi'i hotau iví ... ka 'oku 'osi fai 'a e feinga ia ke ngāue fakataha mo e kakai mei tu'a na'a lava ke fakafeau 'a e

ngaahi kaveinga ko iá. Pea ‘oku kei hoko pē ‘oku ‘ikai ke lava ia ‘oku ‘ikai ke ta’ofi ia ha taha ka te u hanga pē ‘o ki’i fakaamā’opo’opo e ngaahi fo’i Lao ko eni ‘e onó ki he fo’i me’a lalahi ‘e ua.

Ko e ‘uluakí ko e kau Mēmipa ko ia ‘o e Fakataha Tokoní ‘oku ‘ikai ke fili ‘o hangē ko ia ko e fili ‘e he kakaí. Meimei ko e fo’i ‘uhinga ia mahu’inga ko e ‘uhinga lahi ia ‘a e ngaahi fo’i Lao Fakaangaanga ko ení. Pea ko hono uá ko e to’o mai ‘a e Minisitā ‘a e Komisiona Polísí ke fili ia ‘e he Hou’eiki Kapinetí. Ko e ongo fo’i kī ia ‘o e ngaahi Lao ko ení. Ko e ngaahi Lao kehé ia ko e ui ko ē ko e *consequential* pē ko e ngaahi Lao pē ke fakatonutonu ke, koe’uhí ko e ngaahi ko e ongo fo’i me’a mahu’inga ko iá ‘e ua ka te u fakahoko atu pē tapu mo e Feitu’ú na Sea.

Nau ‘osi lelei ki he Tama Tu’í ‘o kole ange ki ai fēfē ke u hū atu ‘o kau ‘i he Fakataha Tokoní ke u lava ‘oatu, pē ko au pē te ma toko ua mo e *Deputy* koe’uhí ko e taimi ko ē ‘e alea’i ai ‘o e ngaahi me’a ko ia ‘oku fai ai e kehekehe ‘a e Kapinetí pea mo e Fakataha Tokoní ‘oku ma ‘i ai ke ma tala ‘a e anga ‘a e sio ko ia ‘a e Hou’eiki Mēmipa e Kapinetí. Na’e folofola mai e Tamá, ‘oku ke fili ‘e koe ho’o kau Kapineti ke nau *advise* koe peá u fili au ‘eku kau Fakataha Tokoni ke nau *advise* au. Pea ko e māhina kotoa pē fai ‘eta ki’i fakataha ko ení ‘a ē ko eni ‘oku ta fakataha ai ko ení. Ko hono ‘uhingá ka ‘i ai ha me’a kuo ‘ikai ke faitatau ai anga ho’omou *view* mo e *view* ko ē ‘amautolú pea ta vete faka-toko ua pē heni. Ko e ‘uhinga ia na’e fokotu’u ai kitaua ko e takí. ‘Oku ‘ikai ke to e kau mai ha taha ki ai pea nau pehē ko e fo’i fale’i ma’olunga mo’oni na’e ‘omai he Tama Tu’í ‘i he kongá ko iá. Peá u lele mai au ko u fiemālie ...

<002>

Taimi: 1050-1055

‘Eiki Palēmia: ... ko e kongá ko ia ki he fili ko ia ‘e he Kāpineti ‘a e Komisiona Pōlisi. Pea na’a ne fakahoko mai, ko e anga ia ‘a e ‘alu ko ē ‘a māmani he taimi ni, ‘oku ‘ikai ke fakapōlitikale. Kapau ‘e fili, ‘e fili ‘e moutolu ‘a e Kāpineti ‘a e Komisiona Pōlisi pea mou hanga ‘o tu’utu’uni ‘ene ngāue pea mo e tu’utu’uni ‘ene ...

Siaosi Pōhiva: Sea, ki’i kole pē Sea ke u ki’i fakatonutonu ki he ‘Eiki Palēmia. Kuo u kole atu Sea, ke tuku mu’a ‘ena feme’a’aki mo ‘Ene ‘Afio, faifai pea ‘i ai ha ngaahi me’a ia ‘e tukuaki’i ‘e he Fale ni.

‘Eiki Palēmia: Sea, ‘oku te u, tapu mo e Feitu’u na, ‘oku ‘ikai ke mahino ia kiate au pē ko e, he ko e Lao ko ē, ko e to’o e māfai ‘Ene ‘Afio, ‘a eni, ka ko e me’a na’a ku...

Siaosi Pōhiva: Ko e me’a ia kuo u ‘uhinga atu ai Sea, ‘oku ‘ikai ko ha Lao ke to’o e māfai ‘Ene ‘Afio eni ia.

‘Eiki Sea: Kātaki pē ‘Eiki Palēmia ka ke me’a mai pē koe ia ‘i he me’a pē ‘a koe, ‘oua to e fakakau mai ‘Ene ‘Afio koe’uhi, ‘oku ‘osi mahino pē, ‘oku ke taki pē koe ‘ia koe.

‘Eiki Palēmia: ‘Io, Sea, te u feinga angē pē ke ‘oua ‘e kau, ka te u fakamatala pē ki he anga ko ia ‘o e ‘ai ko ē Komisiona. Sai, ko e Komisiona kapau foki te mau fili, ko e motu’a eni na’e Minisitā Pōlisi pea ne u ongo’i ‘aupito ‘a e ‘ikai ke ai haku māfai, ‘ikai ke ai haku māfai ke u, tautefito kapau ‘e ‘ai atu ha me’a pea fuoloa ia ‘ikai ke līpooti ia ko e ha koā e me’a ‘oku hoko ai, pea u ki’i ongo’i hangē ko ē ‘oku ta’etoka’i mai e motu’a ni. Pea kuo u tui ko kinautolu ko eni ‘oku Minisitā

Pōlisi, ‘oku nau ‘osi mea’i kotoa pē. Ka ko e hoko ko ia ‘a e, ‘e lava pē ke u pehē fēfolofolai kae ‘oua te u to e ‘ai ‘e au e me’a. Hoko ko ia e fo’i me’a, na’e fai eni ‘i Nu’usila, ko e fēfolofolai eni na’e fai ‘i Nu’usila. Na’u tau hifo pē, tapu mo e, tau hifo pē ‘o lele ki ‘Atalanga, fai e fēfolofolai pea u ‘alu hake ke fe’iloaki mo e kāinga Tonga, ‘oku lolotonga tu’u ai e fu’u laka fakahāhā.

Māteni Tapueluelu: Sea, kole pē mu’a ke u ki’i fai ha ki’i fakatonutonu Sea. Tapu mo e feitu’u na ‘Eiki Sea. Fakatapu atu ‘Eiki Palēmia pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa. ‘Eiki Sea, kapau ko e ngaahi Lao ko eni ‘a e Pule’angá kuo fili e Pule’angá ke fakafoki, pea kuo u fokotu’u atu Sea ke fakafoki he ‘ikai ke tau to e lava ‘o tīpeiti ai he ‘e kehekehe ‘etau ma’u. Tau ange ā ke ‘omai ha faingamālie ke mau ‘oatu ‘e mautolu ‘emau fakatonuhia mo ‘emau faka’uhinga ki ai. Ka ‘oku ‘oange ‘a e taimi lahi ia ke me’a mai ia ‘Eiki Sea ‘o malanga’i e ngaahi Lao ‘oku fokotu’u mai ke fakafoki. Pea kapau, ‘oku tau’atāina pē foki e Pule’angá ia ki ai. Kapau ‘oku nau pehē ke fakafoki, pea fakafoki. Ka ko hono fokotu’u mai e to’o māfai mo e ngaahi fakamatala ko ia Sea, ‘oku ha’iha’i leva kimaautolu ke ‘oatu ha’amau tali ki ai. Pea te tau lōloa Sea ‘i he ngaahi Lao. Ko hono fokotu’u mai ke fakafoki pe to’o, pea ‘oku tau’atāina pē Pule’angá ia ki ai, pea tukuange pē ia ke to’o Sea. Tukuange ia ka tau nounou. Ko e lau ki he Komisiona Pōlisi Sea, te tau to e lōloa tautolu ai. Na’e toki fokotu’u ni atu pē mātu’a ni ‘oku mau pou pou, tu’uma’u e tau’atāina e Komisiona. Pea ‘oku mo’oni pē ‘Eiki Palēmia ia.

‘Eiki Sea: ‘Osi mahino ho’o poini Tongatapu 4. Kole pē ‘Eiki Palēmia kātaki ‘o fakanounou mai pē, ‘oku ‘osi mahino e tohi ke fakafoki e Lao.

‘Eiki Palēmia: ‘Osi ko ē fo’i laka fakahāhā ko eni, kuo u pehē, kuo u sio atu foki au ‘o ‘ilo e kautama ko ē ai. Kuo u pehē, kapau na’a ko au na’u hanga ‘o *appoint* ko ia e Komisiona, pea mo hono tuku kitu’a, ko ‘eku foki mai pē ‘o tala ki he Minisitā Pōlisi, puke ‘a me’a, puke ‘a me’a ‘o fakahū. Sio ange, kamata leva ke, ka ko e me’a ko ē ‘oku ‘ikai ke u kau ai, ‘ikai ke kau ai e Minisitā Pōlisi, tuku ke nau tau’atāina. Pea u pehē, tali lelei ai leva ‘a e fo’i fakakaukau ko eni ke tau’atāina, he ‘oku tau kei tangata pē. Hoko pē ha me’a ia, lele hake e ‘ita ia pea te tau fai ‘e tautolu ha tu’utu’uni ‘oku fēhalaaki. Mālō Sea.

<003>

Taimi 1055-1100

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ko e ngaahi Lao Fakaangaanga ko eni ‘e 6 na’e ki’i lōloa pea fihia ‘a e fononga mai ‘a e Lao ko eni, pea koe’uhí ‘oku ‘atā ‘i he taimi ni pea kuo ‘i ai ‘a e fakamahino mai mei he Fakamaau’anga kuo fakafoki mo e ngaahi tu’utuuni fekau’aki pea mo e *Judiciary review* pehē foki mo e Lipooti mei he Kōmiti Lao kuo ‘osi fakamā’opo’opo ‘i he taimi ni ‘a ia ‘oku tali lelei ‘a e fokotu’u ko ia mei he Pule’anga ke fakafoki ‘a e Lao Fakaangaanga ‘e 6 ko eni. Mālō Hou’eiki tau hoko atu ki he fika 5 ‘etau ‘asenita ‘a ia ko e toenga ‘o e ngāue ‘a e Fale ni ‘oku ‘i he Kōmiti Kakato. Fakamālō atu kole atu ke tau liliu ‘o Kōmiti Kakato.

Sea Kōmiti Kakato: Hou’eiki tau mālōlō ai, mālō.

(Na’e mālōlō heni ‘a e Fale)

<005>

Taimi: 1115-1120

Sātinī Le’o: Me’a mai e Sea e Kōmiti Kakato

Sea Kōmiti Kakato: Tapu pea mo e ‘afio ‘a e Ta’ehāmai ‘i hotau lotolotonga, kole ke u hūfanga he ngaahi tala fakatapu kakato fakakakato he ‘Eiki Sea mo e lotu lelei na’e kamata ‘e he ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, kole mu’a ke u hūfanga atu ai, ‘atā ke hoko atu e ngāue kuo tu’utu’unia e motu’a ni tukuhifo ‘e he Sea ke fakakakato he houa ni. Mou me’a hifo pē Hou’eiki ko ‘etau *item* ko e ‘asenita hono fā kuo fakafoki kotoa ki he Pule’anga ko ia ia na’e fai ai ‘a e feme’a’aki ‘anenai, ka tau hoko hifo mu’a ki he ‘asenita fika 5 ko e 5.1 ko e ngaahi Tu’utu’uni Fika 1/2020 Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki 2019. ‘Oku ou kole atu ki he ‘Eiki Minisitā ‘oku ha’ana e ngaahi tu’utu’uni ko eni ke fai ha’a ne me’a, me’a mai

Tu’utu’uni Fika 1/2020 Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau Ngāue’aki 2019

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea mālō ho’o laumālie ki he pongipongi ni fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmia, kae pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato Sea kae fai atu pē ha ki’i fokotu’u ko hono ‘uhinga ko e anga e tu’u ho ‘asenita Sea ko e 5.1 ‘o a’u ki he 5.7 ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi tu’utu’uni ia ‘oku nau fekaukau’aki pea ko e kole ke lava ke ‘unu hake ke nau vāvāofi kau ai ‘a e 5.1, Ko e Ngaahi Tu’utu’uni eni ki he Tukahau Ngāue’aki.

Sea Kōmiti Kakato: To e fakafoki eni ho’o me’a ki he kamata Fika 4.

Māteni Tapueluelu: ‘Eiki Sea ko e fokotu’u ia pē ‘e lava ke fakatahataha’i hake ki ‘olunga ‘a e ngaahi fokotu’u tu’utu’uni ‘oku nau fekaukau’aki ‘o kau ai ‘a e 5.1, 5.4, 5.5 Ko e Ngaahi Tu’utu’uni Liliu pē ia ki he Tukahau ...

<007>

Taimi: 1120-1125

Māteni Tapueluelu : ... tute 'ekisia mo e tukuhau ngāue'aki Sea 'oku nau fekaukau'aki. Pea ko e kolé pē 'e lava ke 'unu'i hake kae tukuhifo 'a e 5.2 mo e 5.3 ko e tu'utu'uni ia ki he Potungāue Polisi 'oku na fekau'aki naua, kae tukuhifo ki lalo, kae 'unu hake 'a e 5.4, 5.5 mo e 5.6 ki 'olunga ki he 5.1 Sea ko u tui pē mahalo na'a ngalo ...

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'aupito Fakafofonga hono fakatokanga'i e tafe 'etau asenitá, tali lelei pē 'e he Hou'eikí. Sai, ki'i matolo hifo 'a e 5.3 kae 'alu hake 'a e 5.4 'o 5.3 kae 'alu hake 'a e 5.5 'o 5.4 ...

Māteni Tapueluelu : Toe ki'i matolo hifo 'a e 5.2 mo e 5.3 'Eiki Sea kātaki. Ko e ongo tu'utu'uni ia ki he Potungāue Polisi kae 'unu hake 'a e 5.4, 5.5, mo e 5.6, ka 'oku nau kau kātoa nautolu ki he tukuhau 'Eiki Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato : Sai ia Hou'eiki mou feme'a'aki holo pē ai ... Mou me'a mai ke le'o lahi he 'oku ngāue e Falé ni..

Māteni Tapueluelu : Ki'i kole atu pē Sea ki he 'Eiki Minisitā Tānaki Tukuhaú ke ne ki'i me'a mai pē 'i he 5.1, 5.4, 5.2 mo e 'ú me'a fekau'aki pē mo e tukuhaú Sea ke ki'i fakamatala'i mai pē ke mahino ange ki he Hou'eiki.

Sea Kōmiti Kakato : Sai, ko e fiema'u ē mei he tēpile ko ē ke me'a mai e 'Eiki Minisitā ha'ana e tu'utu'uni ko ení 5.1, 5.4 mo e 5.5. Ko ia koā Tongatapu 4, fonu e fononga atu ko ení?

Māteni Tapueluelu : Ko ia Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō.

Tu'utu'uni ki he Tukupau Fakataú pē ko e *Consumption Tax*

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Mālō, tapu pea mo e Seá pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō Sea. Ko e 5.1 Sea felāve'i eni ia mo e Tu'utu'uni ki he Tukupau Fakataú pē ko e *Consumption Tax*. Ko e fokotu'u mai pē ki'i fakatonutonu kuo tāmata'e 'a e fo'i kupu 'e taha 'Eiki Sea. Ko ena 'oku mahino lelei pē ia he ki'i fakahinohino ko ia 'oku 'omaí ki he faka'uhinga me'á, Kupu 6, 'oku fokotu'u mai ke tamate'i mālō 'Eiki Sea. Fokotu'u atu. (*Ne pou pou*)

Fokotu'u pea pou pou'i tali Tu'utu'uni ki he Tukupau fakatau

Sea Kōmiti Kakato : 'Io fokotu'u mai e 5.1 tali ia.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Ko e 5.5 Sea felāve'i ia mo e ..

Sea Kōmiti Kakato : 5.4. Mou tokanga fai 'etau ngāué.

Fakatonutonu ki he tute 'ekisia

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Ko ia Sea ko e fakatonutonu ki he tuté, ko e ngaahi fakatonutonu eni Sea ke u lave pē ki ai he'eku malanga ko ia ki he 'esitimetí, pea ko ena 'oku 'omai pē 'i he tēpilé 'a e fakaikiiki ko iá, 'i he felāve'i kau ai pea mo e tapaká mo e ngaahi kiki kehe Sea 'oku to'o leva ia pea mei heni 'ave ki he *excise*. Ko e fakaikiiki ena 'oku 'omai pē 'i he tēpilé ka 'oku toki 'i ai ha me'a 'oku 'ikai ke... 'a ia 'oku 'ikai ke mahino ki ha taha Sea, pea toki fehu'i mai ka 'oku ou fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato : *Defer* atu ia 'Eiki Minisitā e 5.5 he tapaká. Me'a mai e Tongatapu Fika 4. Na'e hiki e 'ū me'a ia ko ení 'oku te'eki ke ha'u me'a ko eni he ngaahi uike ko ē.

Pou pou lahi ki he fakatonutonu ki he tute 'ekisia pea mo hono tokoni'i e kau ngaahi tapa Tonga

Māteni Tapueluelu : Mālō 'aupito 'Eiki Sea, fakatapu ki he Feitu'ú na pea pehē ki he Kōmiti Kakatō. Ko u pou pou pē au Sea ki he ngaahi tu'utu'uni ko eni kuo fokotu'u mai 'e he 'Eiki Minisitā, pea 'oku ou fakamālō pē ki he Potungāué 'i he ngāue lahi 'oku faí. Ke mea'i pē mu'a 'e he Hou'eikí, mahalo ko e konga mahu'inga taha ia 'oku fakahū maí 'Eiki Sea, ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau 'Ekisia. 'A ia 'oku mahino ai hangē ko e fakama'ala'ala ko ia 'a e 'Eiki Minisitā, 'oku ...

<008>

Taimi: 1125-1130

Māteni Tapueluelu: 'Oku fokotu'u mai ia ko ē ke fai hono tukuhau'i 'ekisia 'o e tapaka Tonga. Na'a ne 'osi me'a mai 'aki pē he founa ko eni 'Eiki Sea. 'Oku hā ia 'i he peesi 4 'a ia ko e tukuhau ko ē ki he ngaahi tapaka kehe 'oku pa'anga 'e 600 ko ē ki he kilo kae 200 pē 'a e tapaka Tonga 'a ia ko e feinga pē Sea ke ki'i tokoni'i pē 'a e kau *local*, kau *local manufacture* pea 'oku 'i ai e pou pou lahi ki heni mo e fakamālō ki he kau ngāue 'i he ngāue lahi mo hono fakatonutonu kau ai 'a e Tu'utu'uni Fika 1 Sea ko e fakapekia e ngaahi kupu ia 'oku fepakipaki ia mo e anga e tu'u ko ē 'a e Laó 'a ia ko e kupu tu'utu'uni 'oku fepaki ia pea mo e tefito'i Laó pea ko e 'uhinga pē ia hono, 'e mālohi pē tefito'i Laó ia pea ko e 'uhinga ia 'a e fokotu'u mai pea 'oku ou pou pou atu pē au ia Sea tukukehe hoku kaungā Fakafofongá ki he ngaahi fokotu'u 'oku fakahoko mai ko ē he 'Eiki Minisitā mālō 'aupito 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Ko ia ko e fokotu'ú ke tali pē tu'utu'uni ia ko eni 5.1 mo e fakatonutonu. 4 mo e 5 ko e 'uhinga ko e ngaahi tefito'i Laó ē. Ko ia ē mālō.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Sea ko e Fika 6 ko e 'alu leva ia ko ē ki he fakatonutonu ko ē ki he Tukupau 'Ekisia ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: 'A e Fika 6 'a ia ko e ngaahi me'a ko ē na'e lave ko ē ki ai 'i he fakatonutonu ko eni e Lao ko ē ki he Tukupau ki he Tuté 'oku hiki leva ia 'o toki 'ave ki he Tukupau 'Ekisia. Pea ko hono ngaahi *rate* ena 'a ena 'oku fokotu'u mai pē 'Eiki Sea. 'A ia ko e ngaahi *rate* ko eni 'Eiki Sea ko e toki 'ave ia 'o hilifaki ki ai mo hono tānaki mo hono faka'atā. Fokotu'u atu 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io, fokotu'u ē 'i ai ha pou pou? Tali e ngaahi Tu'utu'uni mo hono fakatonutonu. 5.1, 4, 5, 6. 'Eiki Minisitā ...

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: 'A e Laipe te ke me'a mai?

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Tapu mo e Feitu'u na Sea 'ikai na'e 'ai pē ke u fokotu'u atu.

Sea Kōmiti Kakato: Ka 'oku 'ikai ke ke me'a pea tamate'i ho maama.

Sēmisi Sika: Sea kātaki na'e fakahoko mai foki 'e he Feitu'u na ko e Tu'utu'uni Fika 1, 5, 4, 5 mo e 6 ko e Fika 4 ia 'oku 'ikai ke felāve'i ia mo e Tuté ko e ngaahi Tu'utu'uni ia ki he kau 'Ofisa Fakavahefonua mo e kau 'Ofisakolo ke tau hoko atu ki he 4.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 4 'oku ma'u muimui taha 'oku 'i he Kōmiti Laó, ko e hā kuo fokotu'u mai ai he 'Asenita ko eni?

Māteni Tapueluelu: Ki'i tokoni pē Sea ke mea'i pē mu'a he Hou'eiki Sea. Ko e fakafikefika ko ē 'o e ngaahi tu'utu'uni kakato katoa 'uluaki ko ē ki he valú 'a ē ko ē na'e tufa mai ngaahi tu'utu'uni fakatonutonu 'oku ai e konga ai 'oku tuku ia kitu'a ki he ngaahi Kōmiti. Ko e tu'utu'uni pē 'ena 'oku 'omai ko e ke feme'a'aki ki ai 'a e Kōmiti Kakató 'oku hā 'i he 'Asenita ko e 5.1, 5.2, 5.3 mo e 5.4, 5.5, 5.6 mo e 5.7. 'A ia 'e lava ke, 'ikai ke 'asi hake ha ngaahi tu'utu'uni ia homou 'ū pepa ko ena ko ē tu'utu'uni ko e 'uhinga 'oku 'i ai e 'ū tu'utu'uni *regulation* 'oku 'ave ia ki tu'a. 'A ia ko e 5.4 ko e Tute ia mo e Kasitomú 'a ia 'oku to'o mo e ngaahi 'ū *fee* ia mei he Kasitomu 'Eiki Sea 'o 'ave ko ē ki he Tute 'Ekisia ko e 5.5 ia. Ko e ki'i tokoni pē ia ke mahalo 'oku fu'u ...

Sea Kōmiti Kakato: Ko u ki'i puputu'u au homou feme'a'aki.

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Sea tapu mo e Feitu'u na Sea 'o e Kōmiti. Ko e ngaahi me'a pē eni na'a tau felotoi he uike kuo 'osi. Pea ko eni pē 'oku 'asi mai ko ē 'e faingofua ange 'a e me'a mai 'a e Hou'eiki ki he *screen* 'i he fakasio ki he 'etau 'ū pepa ko eni na'e tufa mai. Faingofua ai hono fakahokohoko 'i he *screen* ko eni he kuo 'omai kakato pē ai Sea, mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga, me'a mai Nōpele ...

Lord Tu'iha'angana: 'Ikai ko e me'a atu e Hou'eiki ia 'e ni'ihī he fakafika ko ē ka ko e 'Asenitá 'oku tonu.

Sea Kōmiti Kakato: Ko ia? Ko ē na'e 'osi fokotu'u mai e 5.1, .4, .5, .6 ka 'oku me'a mai 'a Tongatapu Fika 2 ko e .4 mo e fale'i 'a e Kalaké 'oku lolotonga 'i tu'a ia 'i he kōmiti 'oku 'iai hono ngaahi fakakakato. Ka ko u pehē Hou'eiki ke tau tali pē mu'a ia kae 'unu 'etau ngāue mo hono ngaahi fakakakato 'e toki 'omai mei he 'ū kōmiti 'i tu'a. Sai tau hoko ki he 5.2 ...

<009>

Taimi: 1130-1135

Sea Kōmiti Kakato: ... tali e 5.1, 4, 5, 6. Mālō.

Tu'utu'uni ki he kau Polisi

'Eiki Minisitā Polisi: Sea. Tapu pea mo e Feitu'u na pea pehē foki ki he Mēmipa e Kōmiti Kakató. 'Eiki Sea ko e Ngaahi Tu'utu'uni pē eni ia ki he kau polisi. Ko u tui ko e faka-faingofua 'i pē eni e ngāué 'o fakatatau pē ki he Laó ka koe'uhí, ko e 'uhinga pē hono 'omai koe'uhí ke to e faingofua ange e ngāué 'a e 5.2. Ko e 5.3 ko e ngaue'aki pē ki he ngaahi founa ngāue pē pea mo e ngaahi mētali ke ngaue'aki ke fai 'aki e fakalangilangi 'a e potungāué. Ko ia 'oku fokotu'u atu pē he 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha me'a fo'ou ia ko hono faka-fo'ou pē 'oku 'i ai e ngaahi me'a pē

‘oku ki’i faka-fo’ou hangē ko e fekau’aki pea mo e Hou’eiki fefiné ‘i he Laó ka ‘oku, ko hono fakafaingofua’i pē ‘o e ngāué ke lava ‘o fakahoko lelei e fatongiá 'Eiki Sea. Fokotu’u atu.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Polisi.

Māteni Tapueluelu: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io me’a mai.

Fakama’ala’ala ki he ‘uhiniga ‘a e ongo Tu’utu’uni ki he Polisi

Māteni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’ú na 'Eiki Sea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Ko e ongo Fokotu’u Tu’utu’uni ko ení Sea ‘oku pou pou pē ki ai e motu’á ni. Ko hono mo’oni 'Eiki Sea ko e feinga ke fakalao’i hono foaki ha ngaahi mētali ki he mātu’á faifatongia he Potungāue Polisi ko hono ‘uhingá pē Sea ko e pou pou pē ki he 'Eiki Minisitā Polisi. Ko ‘ene kau ‘ofisa fai fatongiá na’e ‘i ai e foaki mētali ia ‘e ni’ihi ‘i he fai fatongia atu ko ē ‘i he *operation RAMSI* ki Solomoné 'Eiki Sea na’e ‘osi ‘enau faifatongiá na’e kau atu ki ai e ni’ihi he Taumalu’í, ko e ni’ihi he Potungāue Polisi, kau ai e ni’ihi he Tamate Afí ko e Potungāue Pilísoné. Ka ko ‘enau foki mai ko ē Sea ke foaki e mētali ‘i he malumalu ia e Laó ko e Tau Malu’i pē ia ‘oku fakamafai’i ‘e he Laó ke foaki honau ngaahi mētali. Pea ko hono toki fakatokanga’i ko iá 'Eiki Sea pea toki fakatuai ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ení ke fokotu’u atu ‘e he Komisiona Polisi ha ngaahi mētali ki ha ni’ihi pea toki tali ia ‘e he 'Eiki Minisitā ‘o fokotu’u ki Kapineti. Pea ‘oku ‘i ai e fakafeta’i 'Eiki Sea ko hono ‘uhingá na’e anga fakatōkilalo mo’oni ‘a e Tama Tu’i ‘ofeina ‘o Tonga ka ne hā’elea ‘a e fuofua foaki mētali ko ia ‘a e Potungāue Polisi pea ko e ‘uhinga pē ia e ki’i ongo Tu’utu’uni ko ena ko u fakamālō ki he 'Eiki Minisitā Polisi ‘i he ngāue ‘oku fai mo e ou pou atu. Mālō 'Eiki Sea.

Tali ‘a e ongo Tu’utu’uni ki he Polisi

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘aupito. ‘Oku ‘i ai ha pou pou ki he 5.2.3 mo hono fakakakato pē ngaahi mētali faka-ngāue kau ‘ofisa polisi hangē ko e kau Taumalu’i ‘a ‘Ene ‘Afíó. ‘Oku tali ia ē.

Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’angá 2019

5.7. Hangē kiate au ‘oku ou fetu’oaki ‘etau ngāué. Ngaahi Tu’utu’uni Fika 8, Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’angá 2019.

Fakama’ala’ala ki he ‘uhinga Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule’anga 2019

‘Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Tapu pea mo e Seá tapu pea mo e Hou’eiki Mēmipa e Kōmiti Kakatō. Sea ko e *Regulation* ko ení Sea ko e, ko hono fakatonutonu pē ia e ngaahi *threshold* ko ē ‘oku ngaue’aki ko eni he Laó. ‘A ia hangē ko ia na’a ku lave he’eku fakamatala ki ai he uike kuo ‘osí ko hono *review* hokohoko mai pē foki eni ia 'Eiki Sea ke lava ‘o fakafaingofua’i pē fakaivia ‘a e kau taki ngāué ke nau lava ‘o fakahoko honau ngaahi fatongiá ‘i he taimi ‘oku nau fakatau ai ha koloa pē ko ha *service* mei tu’a. ‘A ia ko e hiki hake leva ‘eni pea mei he *threshold* ko e 10000 ‘o a’u ki he 20000. ‘A ia ko e 2 manó ‘oku ‘atā pē ia ki he potungāué ke nau fakahoko

‘enau ‘otá pea *at least* ‘o ma’u mai ha *quotation* ‘e ua. Pea ko ‘ene maau pē ‘a’ana ko iá pea ‘oku kakato e ngaahi fiema’ú ia. Pea ko ‘ene toki ‘ova ko ē he 2 manó ‘e toki fai leva e fengaue’aki ia pea mo Fale Pa’anga ki he ngaahi founa ko ē ‘e fai ‘aki e fakatau ko ení pē ‘oku kau ai ki hono tu’uaki ke fakahā mai ha tala ngāue ki he ngaahi ngāue ko ení ‘Eiki Sea.

Hiki *threshold* mei he 1-5 miliona ke fakafaingamalie’i ngaahi kautaha langa fakalotofonua he langa

Ko e me’a ‘e taha ‘Eiki Sea ko hono hiki hake ‘a e *threshold* ko ē ki he ngaahi ngāue langá. Fakatokanga’i heni ki he *construction* pē eni ia Sea. Ko e ...

<002>

Taimi: 1135-1140

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... ko e ngata’anga ko ē ‘i ai, ka ai ha langa ‘oku ‘ova he 1 miliona, pau leva ke tu’uaki ia ‘o a’u ki muli ‘Eiki Sea. Fiema’u ia he *regulation* ko eni kuo pau ke a’u ia ki muli. Na’e fai e vakai ko eni ‘Eiki Sea, ko e *industry* ko eni pē ko e sekitoa ko eni ‘i Tonga ni. Kau eni he sekitoa mā’olunga taha ‘i he langa faka-‘ekonōmika ko ē ‘a e fonua. ‘A ia ‘oku nau ma’u e taukei pea mo e ngaahi fakamo’oni faka-ako, faka-‘enisinia, faka-langa ke fakahoko e ngaahi langa ko eni. Pea ‘oku lava pē ‘a e ngaahi ngāue langa lalahi ia ko eni ‘o fakahoko ‘i Tonga ni ‘e he kau langa ko ē fakalotofonua. ‘A ia, na’e hiki leva ‘a e fakangatangata ko eni mei he 1 miliona ki he 5 miliona ‘Eiki Sea. Ka toki ‘ova e langa ‘i he 5 miliona pea ‘e toki tu’uaki atu leva ke kau mai mo tu’apule’anga. ‘A ia, ko hono fakalea mahino pē ia, ko e ‘oange e faingamālie ia ma’a e kau langa ko eni fakalotofonua ka ‘oku ‘uhinga pē eni ia ki he langa. Ka ko ha to e fa’ahinga me’a kehe ia ‘Eiki Sea, ‘oku ‘ikai ke malava ‘o ma’u e taukei ko ia ‘i Tonga ni, ‘e kei tu’uaki pē ia ‘o kau ai mo tu’apule’anga. Fokotu’u atu ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Oku ‘i ai ha pou pou.

Māteni Tapueluelu: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Tokanga ki he fu’u hiki lahi mei he 1-5 miliona he fakatau fakapule’anga

Māteni Tapueluelu: Tapu pea mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa. Sea, ko e taha eni e tu’utu’uni ‘oku mau fu’u tokanga lahi ki ai. Ko hono ‘uhinga ko e ngaahi liliu ‘oku lahi. ‘A ia ko hono huitu’a Sea, ko e hiki ‘a e *threshold* ki ‘olunga, ‘a ia ‘oku ‘uhinga ia ‘e ‘i ai e ngaahi ngāue ‘e lava ‘o tukuange ‘o ‘ikai ke fou ‘i he ngaahi founa angamaheni ko ē ‘a ē ‘e ‘i ai e ngaahi *bid* ‘e to e mā’olunga hake ai. Pea ‘oku mau tokanga ki heni Sea, he ‘oku mau lau ‘a e sino ngāue ko eni ko e *procurement* pē ko e fakatau faka-pule’anga ko e taha ia ‘o e sino ngāue ‘oku ne sivisivi ‘a e me’a ko ē, ko e ngāue lelei pē ko e pule lelei Sea. Pea ko hono hiki ko eni ‘oku tokanga ki ai, kau ai ‘a e Kupu 11; Item 11; ko e fakatonutonu ‘a e Tu’utu’uni 29. ‘A ia ‘oku fakatonutonu ‘a e Tu’utu’uni 29; kupu-si’i (i) ‘o e tefito’i Tu’utu’uni, ‘aki hono tamate’i ‘o e mahu’inga ko e 1 miliona pea fetongi ‘aki ia ‘a e mahu’inga ko e 5 miliona. ‘A ia, ko ‘ene fu’u

hiki lahi pehē Sea ‘oku mau tokanga, ‘e ‘i ai leva ‘a e ngaahi ngāue ‘e a’u pē ia ‘o tukuange pehē’i kapau ‘oku 5 miliona ki lalo.

Sea, ko e tokanga ko ē ‘oku mau ‘oatu, ‘oku fu’u mā’olunga eni ia. Fu’u mā’olunga ‘i he vaha’a taimi ‘oku ‘i ai ha ngaahi *contract* ‘oku fehu’ia. Fu’u mā’olunga ‘i ha taimi Sea ‘oku totonu ke tukuange ke ‘ata mai kitu’a ‘a e ngāue, pea ‘oku mau loto pē ke fakahoko atu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, ke u ki’i fakatonutonu.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io, fakatonutonu.

Fakatonutonu taumu’a e hiki mei he 1-5miliona he fakatau fakapule’anga ke fakaivia kau ngāue langa fakalotofonua

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea, ka u ki’i fakatonutonu, hangē pē ko ‘eku fakamatala ko ē ‘anenai, ‘a e hiki ko eni mei he 1 ki he 5, ko e ‘uhinga pē ia ki he ‘ū *project* langa, langa fale, ngaahi langa lalahi. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ‘ene hiki ‘ana ko ia, ko ‘ene hiki ‘ana ko eni Sea, he koe’uhinga ko e *threshold* ko ē ki ai, ko ‘ene ‘ova ai, kuo pau ke tu’utaki ia faka-tu’apule’anga, ke tu’uaki atu ki muli. Ka ‘oku kei fai pē hono tu’uaki ‘ona ia, ka ko e ‘uhinga ko ē na’e hiki ai mei he 1 ki he 5, ‘oku ongo’i ‘e he Kōmiti ia ‘Eiki Sea, ko e ngaahi langa lalahi ia ko ē ‘i Tonga ni, ‘oku lava pē ia ‘o fakahoko ‘e he ngaahi kautaha langa ko ē ‘i Tonga ni. Pea ‘oku lahi e ngaahi langa ia ‘oku lau miliona ‘oku fai pē ia he ngaahi kautaha Tonga ni pē ia. ‘A ia, ko hono ‘uhinga leva ia ‘Eiki Sea, ‘oku kei muimui pē ia ki he founa ko ē kuo pau ke kei tu’uaki ke nau *bid* he ‘ū me’a ko ia. Ko e fo’i me’a pē ia, ‘oku ‘ikai ke to e tu’uaki ia ki tu’apule’anga. ‘Oku tu’uaki fakalotofonua pē ia ki he ngaahi kautaha ko ia ‘i Tonga ni. Ka ‘oku ‘ikai ke ‘uhinga ia ‘oku ‘ikai ke muimui ai ki he founa ngāue. Ko e ‘uhinga pē ia ‘Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Sēmisi Sika: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai.

Kei taalafili Tongatapu 2 ki he ‘uhinga fu’u hiki lahi he fakatau fakapule’anga

Sēmisi Sika: Kuo u tu’u pē ke pou pou ki he ‘Eiki Minisitā. Ko e fo’i laumālie ko ē ke fakaivia ‘etau kau, ‘etau kau *private sector* ko ē ‘i Tonga ni. ‘Oku ‘asi ‘aupito ia he fo’i fokotu’u ‘oku ‘omai ko eni ke ‘ange e faingamālie ki he kau pisinisi Tonga, pea ‘oku mahino ia. Ko ‘eku fehu’i pē ‘a’aku Sea, koe’uhiā ko e

<003>

Taimi 1140-1145

Sēmisi Sika: ...lolotonga ni ‘oku ‘i ai pē ngaahi ngāue ia ‘oku ‘osi ‘ova ‘i he 1 miliona ‘oku lolotonga ta’imālie pē ai ‘a e kau pisinisi *local*. ‘Oku ou tui ko hono tuku ko ē ke tu’uaki ki muli ‘e tokoni ia ki hono ki he fe’au’auhi ke to e lelei ange ‘a e fakahoko fatongia pea to e lelei ange mo e ‘oange ‘o e faingamālie ki he kau pisinisi *local*. ‘Oku ou manavasi’i pē au ia na’a faufau kā

tau tu'utu'usi hifo pea ngaloku ai 'a e fua fatongia ko ia 'a e kau pisinisi *local*, he ko ena 'oku mahino mai pē 'oku 'asi mai pē ia 'oku 'i ai 'a e ngaahi ngāue lahi 'oku 'ova 'i he 1 miliona 'oku 'osi *bid* ki muli 'oku kei ma'u pē ia 'e he kau pisinisi *local*, 'oku 'ikai foki ke 'uhinga ia ke pehē ia ke nau *disadvantage* pē 'e faingata'a ki he kau pisinisi *local* ke ma'u ha'anau ngāue. Ko e tu'u'i he taimi ni 'oku ma'u pe 'enau ngaahi ngāue 'i he vaha'a 'o e 1 miliona mo e 5 miliona. 'Oku 'ikai ko e 'uhinga ia Sea ke pehē ko ha'aku fakafepaki 'oku 'uhinga pē au ia ke to e ki'i fakamā'ala'ala mai angé 'a e fu'u 'uhinga ko ia ke ta'ofi hano tu'uaki ki muli'a e ngaahi ngāue ko ē 'oku 5 miliona fai ki lalo, he 'oku ou sio atu au ia 'oku kei ma'u pē ngāue ia 'a e kau pisinisi *local* tokoni hono tu'uaki ki muli ke hanga 'e he ngaahi *contractor* ko ē mei muli fusi'i e ngāue ke to e lelei ange pea to e faka'ofa'ofa ange pea to e taau ange 'a e ngaahi taumu'a ola 'i he'ene tu'u ko ia. 'Oku ou tui pē mahalo 'oku mahino atu pe 'ū *concerns* ia ko ē ki he fo'i lao ko eni. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Tongatapu fika 2. Me'a mai 'Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Mālō Sea. Tapu pea mo e Sea, ko e 'uluaki me'a lahi pē heni Sea ko e taimi pea mo e *cost*. Ko e tu'uaki ko ē ki muli pau ke kumi ia ha nusipepa ia 'oku me'a mo e hā fua 'a e ngaahi me'a ko ē ke tu'uaki ai, 'oku 'ikai ke tokanga mai 'a e ngaahi sekitoa langá ia 'Eiki Sea ki he fanga ki'i langa 1 miliona ko ē 'i Tonga ni, pea 'oku tātaaitaha ke ma'u mai ha tohi ia ki ai 'Eiki Sea. Ko e taimi ko ē 'oku fakahoko ai ha ngaahi ngāue ia 'i Tonga ni 'oku 'ikai ke ma'u 'a e taukei mo e me'a 'i Tonga ni, neongo hono tu'uaki ko ē 'i Tonga ni, kā kuo pau pē ke 'omai 'e he Potungāue ia 'a 'enau *list* 'e nautolu ia 'a e 'ū *contractor* na'e 'osi fai pē 'a e fengāue'aki ia, ke fai ha fetu'utaki hangatonu ke 'omai ha'anau piti (*bid*), fakatātā'aki eni Sea, taimi ko ē na'e fai ai ko ē 'a e piti ko eni hono fakalelei'i ko ē 'a Teufaiva mo e kātoa ko ē 'o Teufaiva 'ikai ke 'i ai ha taha ia 'i Tonga ni te ne ma'u 'a e taukei ko ia ki hono fai 'o e fo'i ngāue ko ia, na'e tu'uaki pē ia. Na'e pau leva ke fai 'a e fetu'utaki ia ki he ngaahi kautaha na'a nau 'osi fakahoko 'e nautolu 'a e ngāue tatau 'i he ngaahi feitu'u kehe, Ha'amoā, Papua Niukini pea ko e kautaha tatau pē ia na'a tau kole ko ē ki ai ke nau piti (*bid*) mai ke nau ōmai 'o fai 'a e fo'i ngāue ko eni.

'A ia ko e taimi ko ē 'e ha'u ai 'a e 'ū ngāue 'oku fakatekinikale 'oku 'ikai ke ma'u 'a e *capacity* 'i Tonga ni, kuo pau pē ke nau 'omai 'e nautolu ia 'e he Potungāue ia ha fo'i toko 3 mei tu'apule'anga kuo pau ke fai 'a e tohi ia 'o kole kia kinautolu ke nau piti (*bid*) mai ki he ngāue, kā ko e me'a ko ē ki he langa ia 'Eiki Sea ko e fakamā'opo'opo ko ē 'a e Potungāue ia lava lelei pē ia 'e he kau ngāue 'i Tonga ni pea 'oku 'ikai ko ha Potungāue 'ikai ko ha kautaha pē eni ia 'e taha, 'oku fe'au'auhi lelei 'aupito pē 'a e *bid* ia ki he ngāue langa, pea 'oku lolotonga fakahoko pē ia 'Eiki Sea. Mālō.

Māteni Tapueluelu: Faka'osi Sea kau ki'i faka'osi atu ai leva.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Tokanga ki he teu langa fale lahi Pule'anga ke ngāue'aki ngaahi kautaha lelei ki he langa

Māteni Tapueluelu: Sea 'oku mahalo kapau 'e fakatokanga'i 'a e me'a ko ē 'oku fakahoko mai 'e he 'Eiki Minisitā kā ko e me'a ia 'oku mau tokanga ki ai ko hono fakaava ko eni 'a e piti (*bid*) ke kau mai ko ē 'a muli 'oku ne hiki 'e ia 'a e *quality* 'o e ngaahi kautaha ko ē 'e *bid* ki ai.

‘Eiki Sea kuo me’a mai ‘a e Pule’anga ‘oku ‘amanaki ke fai ha fu’u ‘otu langa fale lahi ‘i he fonua ni, hangē ha *housing policy*, pea ‘oku fokotu’u mai leva eni ke liliu ‘a e *threshold* ke ‘alu hake mei he 1 miliona ki he 5 miliona, ‘oku mau tokanga Sea ko e ngaahi ngāue lalahi ko ē ‘oku fai ‘aki ‘a e pa’anga tukuhau ‘a e kakai ke ngāue’aki ha ngaahi kautaha ko ē *quality*. Ko e me’a ia ‘oku mau tokanga ki ai pea ke fakapapau’i pē Sea ‘oku kei ma’u ‘a e mafai ‘i he Potungāue ko eni ke ne pukepuke ‘a e pule lelei ...

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ‘Eiki Sea ka u ki’i tokoni atu ...

<005>

Taimi: 1145-1150

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: ...Ma’a e Fakafofonga

Sea Kōmiti Kakato: Me’a mai

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Tapu mo e Sea pea mo e Hou’eiki Kōmiti Kakato. ‘Eiki Sea ko e me’a tefito ke fakatokanga’i ‘i he kupu ko eni ko e fakaivia. ‘Oku tau fakaivia heni ‘a e fanga ki’i kautaha Tonga ke nau fai e ngāue. Ua ki ai ‘Eiki Sea hono liliu fakalukufua e ngaahi tu’utu’uni ko eni koe’uhī ke ta’ofi ‘oua te tau to e tuku fakatafa’aki e Lao tau muimui pē he Lao mālō ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā

Tokanga ki he fatongia totonu ‘a e Kōmiti *Procurement* ke taau ‘a e faitu’utu’uni ‘i he Kupu 61

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘Eiki Sea he ‘oku faingofua foki Sea hono tipeiti’i heni kā ko hono fakahoko ‘oku mau tokanga ki ai. Ko hono hiki ma’olunga pehē ki he 5 miliona pea talamai pē ‘oku mo’oni pē ‘oku kei tu’uaki pē pea toki ‘osi eni ‘etau sītu’a atu mei hemau ‘eke atu pē ko hai e ngaahi kautaha ‘e tolu ‘oku nau fai e tanu hala ‘oku ‘ikai ke talamai ‘o a’u mai ki he ‘aho ko eni. Pea ‘oku mau tokanga ki ai Sea he ‘oku kaunga eni ki he *selection process* mou me’a hifo ki he kupu ‘i mui Sea 61, ko e founga eni hono tu’uaki. ‘A ia ‘oku pehē ‘e he Tu’utu’uni si’i kupu si’i ua (a) ‘aki hono tamate’i ‘a e ngahi tautea fanongonongo ‘i ha pepa ongoongo fakafonua pea fetongi’aki ia ha ngaahi lea ‘i ha *website* mahu’inga ma’u’anga fakamatala totonu ‘i he *internet*, ‘a ia ‘oku to’o ‘a e ngaahi *newspaper local* pea ‘oku totonu Sea ko e me’a ia ‘oku mau tokanga ki ai ko e founga hono tu’uaki kitu’a ‘oku *web* mo ia pea hiki leva mei he *threshold* ki ‘olunga. Ko e me’a ko eni Sea ‘oku mau faka’amu pē he ‘oku mahino pē kiate mautolu ‘oku ‘ikai ke *earmark* ha ni’ihi pē taimi ni ‘i ai pea fakatonutonu leva ‘a e ngaahi tu’utu’uni ‘o ‘omai Sea ke tau tali pea ko hono ‘osi pē ko ia ko e hoko atu ‘ikai ke ‘i ai ha’atau ‘ilo ‘atautolu ki ai.

‘Oku mau tokanga ‘aupito Sea ki he fakapapau’i ko e sino ngāue ko eni ko e *Procurement* ‘oku ne pukepuke hono *integrity* ke ne lava ‘o *screen* totongi ‘a hono *award* pē ko hono foaki ‘a e faingamālie ‘o e langa he ko e ngaahi faingamālie ia ‘o e mo’ui ke lava ‘o tufotuta taau ‘o fakatatau

ki he ngaahi kautaha ko ē ‘oku *quality*, ‘oku ō pē ha ngaahi kautaha ni’ihi Sea ‘o ma’u ‘a e piti pea ‘oku ‘ikai ke nau ma’u ‘enautolu ‘a e taukei pea nau hanga leva ‘enautolu ‘o *subcontract* e ngāue ki tu’a, lava pē ia pea ‘oku mau tokanga pē ki ai Sea ke fakapapau’i ‘oku fu’u ma’olunga ‘a e 5 miliona he’emau vakai, fu’u ma’olunga pea na’e kau ‘a e motu’a ni Sea ‘i he fakataha mo e loea mei Pilitānia ‘i he *Procurement* ne lava mai mau fakataha kōmiti ko eni ‘oku ou tui na’e kamata ai e feinga ko eni ‘a e Pule’anga ke hiki hake mei he 7,500 ke ‘alu hake ki he 20,000. Na’e kamata ai ‘a e talatalanoa ‘ikai ke u manatu’i ‘e au na’e kau ai e hiki mei he 1 miliona ki he 5 miliona ‘i he ngāue ko eni. Pea na’e ‘ikai ke tui ki ai ‘a e loea ko eni Sea

'Eiki Minisitā Ako: Kole pē ki he Fakafofonga pē ‘e lava pē ke u ki’i tokoni atu.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io tokoni ē

'Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea tapu mo e Feitu’u na Sea tapu mo e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kōmiti Kakato. Ko e kupu 61 Sea ko e ki’i tokoni pē ia ‘oku fekau’aki ia mo ‘etau kole ‘i ha fokotu’u mai ha *consultancy service* ki’i kehe ia mei he kupu 38 ia ‘oku talanoa mahino ki he langa ko eni na’e me’a ki ai e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ka ko e 61 ia ‘oku fekau’aki pē ia pea mo e *consultancy* pē ko ha taha ‘oku ne fai mai ha ngāue makehe mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io mālō

Tokanga ki he ‘uhinga to’o ngāue’aki ngaahi nusipepa fakalotofonua ha he Kupu 61 e fakatonutonu

Māteni Tapueluelu: Mālō ‘aupito ‘Eiki Sea kau kātoa ia ‘i he ngaahi faingamālie ‘o e mo’ui ‘oku mau ‘uhinga ki ai Sea hono tukuange ko ē kitu’a. Pea ‘oku ou kole pē Sea ki he ‘Eiki Minisitā pē anga lelei pē ka ne hanga mu’a ‘o ki’i fakamatala’i mai kupu 61 ko e hā e ‘uhinga ‘oku to’o ai ia mei he ngaahi nusipepa *local* Sea, ke ki’i fakamatala’i mai pē kupu ko ia mālō Sea. Ko e ‘uhinga pē ki he Kupu 61 ‘a e ‘uhinga ko ē ‘oku to’o ai mei he ngaahi nusipepa *local* fakafonua he ‘oku malava ke tokoni’i ai ‘a e ngaahi nusipepa *local* kā ko ē ‘oku to’o ia ai ‘o ‘ave pē ki he *website* ke ke ki’i fakamatala’i mai ange ‘a e ‘uhinga Sea, he ‘oku ‘ikai ko e tokotaha kotoa pē ‘oku lava ‘o *website* mālō Sea.

‘UHINGA KI HE ‘IKAI TO E NGĀUE’AKI NGAHI NUSIPEPA FAKALOTOFONU HA TU’UAKI FAKATAU E PULE’ANGA

'Eiki Minisitā Tānaki Pa’anga Hū Mai: Sea tapu mo e Sea tapu mo e Hou’eiki Sea mahalo ‘oku ‘osi mea’i pē ia he Hou’eiki Kōmiti ‘Eiki Sea ‘oku lahi foki ‘a e ...ko e taimi ko ē na’e fa’u ai e me’a ko eni ko e Kalonikali na’e mahino pē ia fo’i pepa na’e ua pē ‘oku mahu’inga ia, taimi ni ia kuo fele ‘a fanga ki’i pepa pea kuo ‘alu ‘a e ngaahi kautaha ia he taimi ni ki he tekinolosia ‘a ia ‘oku ...

<007>

Taimi: 1150-1155

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : ko 'ene tu'uaki pē 'a'ana ia 'i he ngaahi Taimi, Matangi Tongá mo e ngaahi pepa pehē, faka'ilekituloniká, 'oku faingofua hono ma'ú 'ona ia 'Eiki Sea. 'A ia ko hono 'uhinga pē ia 'a e 'alu ko ia ki he ngaahi *medium* ko ia 'o e fetu'utakí kuo ngāue'aki 'a e angamaheni ko ia he taimí ni. Ko e 'uhinga lahi pē ia 'Eiki Sea.

Fehu'ia pe na'e fai ha femahino'aki mo e ngaahi kautaha tokoni ke hiki e lahi 'o e pa'anga fakatau mei he 1-5 miliona

Māteni Tapueluelu : Sea mālō. Ko 'eku ki'i fehu'i faka'osi pē Sea, 'oku 'i ai foki e *interest* 'a e kau *donor* 'Eiki Sea 'i he natula ko ia 'o e *procurement*. Ko hono 'uhingá ko e ngaahi pa'anga tokoni 'oku nau malu'i ke fakapapau'i 'oku ngāue lelei 'aki. Pehē kátoa pē 'a māmani ia, 'e 'ikai ke nau hanga 'o 'omai pē 'enau pa'angá, ka tau pule'i 'etautolu 'a e founga ko ia 'oku tukuange atu 'aki e ngaahi konitulekí. Ko e konga lahi ia ko ē *procurement* ke ne fakatonutonu mo pukepuke mo fakapapau'i 'oku 'alu maau mo totonu hono tukuange 'o e pa'anga ki he ngaahi konitulekí. Ko 'eku fehu'i pē Sea, pē na'e 'i ai ha femahino'aki mo e kau *donor* mo e ngaahi va'a 'i mulí fekau'aki pea mo hono hiki ko ena 'o e *threshold* ke ki'i tokoni mai angé Sea mālō.

Sea Kōmiti Kakato : 'Eiki Minisitā, fehu'i ē.

Fakahā Pule'anga 'oku fai e femahino'aki ma'u pē mo e ngaahi kautaha tokoni n

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai : Mālō Sea. Tapu pea mo e Seá pea mo e Hou'eiki Mēmipá 'Eiki Sea. Ko e kau *donor* lalahi ia ko eni 'oku tau fengāue'akí, hangē ko e Pangikē 'a Mamaní ko e *ADB* 'Eiki Sea, 'oku 'osi maau pē 'enau *procurement process* 'anautolu, pea 'oku ai 'enau *Project Management Unit* 'anautolu 'i Tongá ni. Nau fakahoko pē 'enautolu 'a e ngāue fakatatau ki he fiema'u ko ia 'a e pangikē. Ka ko e kau pē ia 'Eiki Sea he me'a 'oku fai ki ai 'a e ngāue 'a e Potungāue, ke fakalalakaka pē 'etau founga ngāue ko eni ki he *procurement*, ke 'i ai ha taimi. 'A ia 'oku kau pē hono alea'i ma'u pē ke a'u ki ha taimi 'oku lava 'o fengāue'aki fakataha, pea tali 'e he ngaahi sino ko eni tautautefito ki he pangikē. Ke tau ngāue'aki pē 'a e *National Procurement System*. He ko e 'uhingá 'oku tokoni foki 'etau founga 'atautolu ke ki'i mahino ange kia kitautolu 'a e tu'unga ko ia fakalotofonuá. Ko e founga ngāue ia ko eni ki he *procurement* 'a e 'u pangikē, na'e fatu ia 'i he 'ū fonua lalahi ia 'oku lau piliona 'a e siliní, pea ko e taimi ko ia 'oku 'omai ai 'o fakahoko 'i Tongá ni, 'oku lava pē ia 'o fai.

Tokanga ki he taimi lōloa pea toki totongi pa'anga kautaha fai e ngāue pe contractor

Ka ko e fu'u taimi ko ia Sea 'oku fai ai ko ē 'a e ki'i feleleaki holo mo e teu fai e *claim* 'o fakakakato, ko e fu'u taimi lōloa lahi ia 'Eiki Sea. Te u fakatātā pē au ia, hangē ko e ngaahi tokoni ko eni 'a e Pangikē 'a Māmaní ki he langa 'e falemahaki 'i Niua pea mo ... 'Oku 'osi e langá ia 'oku 'oatu e *claim* ia mahalo 'oku māhina 'e 3 ia 'Eiki Sea pea toki lava. 'Oku 'osi 'a e 'ū me'a fakapepa ia hení, toe 'ave ia ki Fisi toe fakakakato e 'ū me'a ia ai. 'Osi 'a e māhina 'e 3 ia kuo faingata'ia 'a e *contractor* ia he 'oku 'ikai ke to e 'i ai ha'ane *cash flow* 'a'ana ia. 'A ia ko e tali nounou ko ia ki he fehu'i ko ení, ko e *national procurement system* ko ē 'a e fonuá ko e me'a pē ia 'a e fonua 'oku 'a'atá, ka 'oku 'osi fai pē 'a e femahino'aki ia ka 'oku 'osi tali pē ia 'e he ngahi sino 'a eni 'oku fai 'a e fengāue'aki, 'a e faka'ofa'ofa 'a e founga ko eni 'oku mou ngāue'aki 'i he Pule'angá. 'Oku tatau pē ia pea mo hotau ngaahi fonua kehé, Fisi, Ha'amoá mo e ngaahi fonua ko iá. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'Eiki Minisitā.

Tui ‘oku fonu ‘ahi’ahi ‘a e fu’u hiki lahi fakatau pule’nga mei he 1-5 miliona

Māteni Tapueluelu : Fakamālō 'Eiki Sea ki he 'Eiki Minisitā 'i he fakama'ala'ala 'oku ne hanga 'o 'omaí. Kae me'apango Sea, 'oku 'ikai ke ne hanga 'e ia 'o liliu 'a e fakakaukau 'a e motu'á ni. 'Oku ou tui 'oku mahu'inga pē ke ongo atu homau le'ó, ko hono fu'u hiki fakafokifā ko eni mei he 1 miliona ki he 5 milioná Sea 'oku fonu 'ahi'ahi ia. Pea 'oku mau fakahoko atu pē homau le'ó 'e 'Eiki Minisitā, pea ke hiki ia 'i he minití ke mahino ke fakatonuhia mai 'a e anga 'etau 'alu ki he kaha'ú 'Eiki Sea. 'A ia 'oku ou fakamālō atu 'i he ma'u faingamālié 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō 'aupito Fakafofonga tokoni lahi ko ená, ngaahi pou pou ia ke toe fakama'uma'u pē 'a e ngaahi ngāué. To e tokanga ange 'a e Pule'angá ki he ngaahi ngāue ko ení.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e Seá pea tapu mo e Fale 'eikí ni.

Sēmisi Sika : Kapau ko ha me'a tatau pē pea hoko atu, pea kapau ko ha me'a kehe ia ka u ki'i ki'i fakamā'opo'opo ai leva e *issue* ko ení,

Sea Kōmiti Kakato : 'Io Ha'apai ke hoko mai ai pē 'a Tongatapu Fika 2, mahalo ko e me'a tatau ia 'oku muimui mai. Me'a mai koe.

Veivosa Taka : Tapu pea mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea, tapu pea mo e Fale 'eikí ni. 'Eiki Sea, 'oku ou fakamālō au ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai koe'uhi ko e hoha'a pea mo e ilifia, pea 'oku ou fakamālō ki he Hou'eiki Minisitā 'a e ngāue. 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha 'uhinga ia 'emau fokoutua hake koe'uhi...

<008>

Taimi: 1155-1200

Veivosa Taka: ko hono fakafehu'í ka ko e fakafokifā 'Eiki Sea 'ene lele pē ko ē mei he 1 ki he 5. Pea 'oku 'i ai e fa'ahinga ongo meiate kimautolu pē 'oku 'i ai ha ngaahi me'a 'oku 'akitu'a mei mui. Ka 'oku manatu Sea ki he ki'i lave folofolá ke ne ki'i fakahinohino tautolu 'i he 'aho ni, na'e 'i ai tokotaha ko Nātaniela pea ko 'ene ui mai ko ē ko ē he 'Eiki pē 'oku 'i ai ha lelei mei Nāsaleti pea ko e lea ko ē ko ē 'a e 'Eikí ko e 'Isileli mo'oni koe. Pea ko e fehu'i ko ē ko ē 'e Nātaniela ko e hā 'oku ke 'ilo'i ai au? He 'oku 'ikai ke 'i ai ha kākā pea ko e tokotaha 'Isileli ko e tokotaha ia 'oku fai e falala ki ai. Ko e 'uhinga ia Sea 'oku fai ai 'a e hoha'á pea mo e fakafehu'i ke ma'u e ngaahi lelei ko eni. Fakatauange 'Eiki Minisitā ko e 'Isileli mo'oni koe. Ko e me'a pē ia 'e fai ki ai e ilifia Sea. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Pea ko u lave'i pē na'e mahino he failotu 'aneuhú e 'uhinga e kilikalí ko 'etau situ'a mei he mo'ui motu'a ka tau ō mo e kovinānite ko e 'uhinga ia e himi 'aneuhú tau ō mo e kovinānite 'a e 'Otuá ko e tauhi e Lao pea 'oku 'uhinga pehē hono fa'u e ngaahi tu'utu'uni ko eni ke fononga ia mo e ngaahi tefito'i Laó pea te tau hao ai he 'uhinga 'o e Konisitūtone. Faka'ofu'ofa 'a e ngaahi feme'a'akí tau tui pē he 'ikai ke fu'u mama'o e Pule'anga

ko e anga eni 'enau ngāue pea ko e lelei fakalukufua eni 'e malu'i ai hotau fonua. To e ai ha feme'a'aki he 5.7 Tu'utu'uni Fika 8 mo hono ngaahi fakatonutonu?

Sēmisi Sika: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko e 'uhinga kuo mei 'osi 'etau taimí.

Fokotu'u ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 8/2020 ki he Fakatau e Pule'anga ki he Kōmiti Lao

Sēmisi Sika: Ko 'eku tu'u pē au ke fakahoko ko e fo'i laumālie ko ē ke fakaivia ko ē 'oku mahino 'aupito ia 'a ia ko e fo'i 'uhinga ia 'oku mahino pē ia he ko 'etau sio 'a tautolu ki he ki'i fanga ki'i lave ko ē he vaha'a e taha miliona mo e nima miliona 'oku 'ikai ke fu'u 'i ai ha ni'ihi ia 'i muli 'e ōmai he ko e *mobilize* ko ē he 'ū me'angāue ke ha'u mahalo kuo 'osi taha miliona kuo 'osi mole ai pē 'oku 'osi taa'imālie pē kau pisinisi Tonga ia 'i he fo'i 'i he sikeila ko eni ko ē 'o e ngāue ko ē he vaha'a e taha miliona mo e nima miliona na'e hangē pē 'oku mau ki'i teteki pē he ko e taimi ko ē 'oku tau talanoa miliona ai ko 'ene mavahe pē mei hē 'o fu'u mavahe hangē ko ē 'oku ki'i me'a ka ko e fakanonga pē. Ko 'eku 'uhinga pē au Sea na'a lava ke kapau 'e ki'i tukuhifo ki he Kōmiti Laó ke ki'i ke mau ki'i *absorb* lelei 'a e fu'u fo'i hikí he ko u 'ilo 'e au ia ko e fo'i laumālie ia ko hono fakaivia 'oku 'ikai ke u tui 'e ai ha taha 'e fakafepaki ki ai pea toki 'ohake leva ke tau toki fakapaasi fakalelei 'a e fo'i Lao pea kapau 'oku 'ikai ke pou pou ha ni'ihi ia ki ai pea ko u fokotu'u atu 'e au ia he 'oku 'osi mahino pē 'a e 'uhinga ia 'o e langa ngāue ko eni ko hono fakaivia 'o 'etau ...

'Eiki Minisitā Tānaki Pa'anga Hū Mai: Fokotu'u atu Sea ke tau tali ai leva.

Sea Kōmiti Kakato: Pou pou 'io tali. Hou'eiki kiate au kuo lava kotoa 'a e 'ū 'Asenita na'e ...

Māteni Tapueluelu: Sea ... kātaki pē mu'a ko 'eku kole atu pē au ke pāloti'i mu'a 'a e fokotu'u 'a Tongatapu 2 he 'oku mau pou pou ki ai ke tukuhifo ki he Kōmiti Laó Sea.

'Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ka u ki'i tokoni atu mu'a Sea. Ki'i vave pē Sea ko u 'ilo pē au e taimí. Sea 'oku 'i ai 'a e kautaha ...

Sea Kōmiti Kakato: Sai Hou'eiki 'osi tau taimí. Tau liliu 'o Fale Alea.

(Pea na'e liliu 'o Fale Alea pea me'a hake ai pē 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, Lord Fakafanua ki hono me'a'anga)

'Eiki Sea: Kole atu Hou'eiki ke toloi e Falé ki he 2:00.

(Pea na'e toloi ai pē 'a e Fale Aleá ki he 2:00)

<009>

Taimi: 1415-1420

Sātini Le'o: Me'a mai 'Eiki Tokoni Seá e Fale Aleá. *(Lord Tu'iha'angana)*

(Na'e me'a mai e 'Eiki Tokoni Sea e Fale Aleá ki hono me'a'angá.)

'Eiki Tokoni Sea: Mālō homou laumālie Hou'eiki. Hoko atu 'etau ngāué. Liliu e Fale Aleá 'o Kōmiti Kakato.

(Na'e liliu 'o Fale Alea.)

Sea Kōmiti Kakato: Tapu mo e 'afio 'a e Ta'ehāmaí hotau lotolotonga. Tapu ki he Palēmiá. Tapu ki he Tokoni Sea e Fale Aleá. Kapa e tala fakatapu ki he Hou'eiki Fakafofonga Hou'eiki Nōpelé pehē ki he Fakafofonga e Kakaí. Mālō homou laumālié. Toe pē 'etau 'asenita 'e taha pea na'e fai ai e feme'a'aki. Hou'eiki lave'i pē he motu'á ni ko e me'a na'e fai ai e feme'a'aki ka 'oku kei tau'atāina pē ke mou feme'a'aki. Ko e ngaahi ngāue he 'ikai fa'a malava 'e lava pē ke ngāue mei tu'a ha ngaahi ngāue faka-*contract*. Pea te u tuku atu pē ke mou me'a mai telia nau to'o au e fatongia mei a moutolu. Me'a mai.

Fokotu'u tukuhifo Tu'utu'uni fika 8 ki he Kōmiti Pa'anga ke 'uhinga mālie hiki mei he 1-5miliona

Sēmisi Sika: Sea kātaki ko u fakamālō pē koe'uhí ko e fokotu'u ko eni 'oku 'omai ko ení. Mahalo na'e 'osi 'i heni pē ngaahi feme'a'aki 'aneuhu. Ko u fokotu'u atu pē au ia na'a lava ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'angá. Ko e 'ai pē ke tuku ha faingamālie 'a e tu'unga mātu'á ni ke 'uhinga mālie e fo'i hiki. Ko e tau talanoa ko ē he 1 miliona 'oku hangē pē 'oku teteki pē tokotaha kotoa ia he fu'u mata'ifiká he'ene fu'u lahi. Ka ko e fo'i laumālie ia e fo'i fokotu'u fakatonutonu ia ko ení 'oku mahino pē ka ko u kole atu pē na'a lava 'o tukuhifo ki he Kōmiti Pa'angá. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: 'I ai ha feme'a'aki ?

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Seá. Tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakató. 'Eiki Sea kuo 'osi lolotonga ngaue'aki e Tu'utu'uni ia ko ení. Ko e 'omai pē ki he Falé ni ke fakakakato pea ko u tui Sea na'e 'osi mahino pē ngaahi kōmiti ia ka 'oku 'i ai e ngaahi me'a ia 'oku tuku ki he ngaahi Kōmiti Pa'angá. Ko e 'ū *Regulation* ia ko ení ko e 'uhinga ia na'e tuku mai pē ki he Kōmiti Kakató ko e 'uhingá kae vave hono fakafoki ki he Falé. Ko u fokotu'u atu ke tau pāloti kapau 'oku, mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Māteni Tapueluelu: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Ko eni 'oku me'a mai 'Eiki Minisitā ko e Ngaahi *Regulation* ko ení 'oku ngaue'aki pē ia. Ko u tui mahalo na'e fononga mai pē ia he Pule'anga motu'á pea fai mo e fakatonutonu ko ení. Me'a mai.

Poupou ke tukuhifo Tu'utu'uni fika 8 ki he Kōmiti Pa'anga

Māteni Tapueluelu: Mālō 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'ú na kae pehē ki he Kōmiti Kakató. Ko e poupou pē Sea ki he fokotu'u na'e 'oatu 'e Tongatapu 2 pea kātaki pē 'Eiki Minisitā ko e mo'oni

pē ia ‘oku mau lave’i ko e Tu’utu’uni ko eni ko e *Regulation* ko ‘ene ‘osi pē hono paasi he Kapineti ‘oku ‘atā ia ke nau ngaue’aki. Ka ‘oku pau pē ke ‘omai ki Fale Alea ke ne hanga ‘o to e fakapapau’i pē liliu. Pea kimu’a pea ...

<002>

Taimi: 1420-1425

Mateni Tapueluelu: ... ke fai tu’utu’uni e mātu’a ni Sea, ‘oku makatu’unga ai ‘a e kole mo e fokotu’u atu ke tuku hifo ki he Kōmiti Pa’anga ke fai ha to e ki’i tālānga ai ‘oku lava’o ‘atā Sea. Ko e ‘uhinga ko e hiki mo e ngaahi liliu ko eni ‘oku fēkawkau’aki. ‘Oku fēkawkau ‘aki ‘Eiki Sea, pea ko e fu’u hiki lahi mei he 1 miliona ki he 5 miliona. Ko e vakai hifo ‘a e mātu’a ni Sea ki he anga e tu’u ‘a e Tu’utu’uni mo e *Regulation*. Na’e me’a mai foki ‘a e ‘Eiki Minisitā Pa’anga ia, ko e me’a eni ki he langa. Ka ko hono *define* ia ‘ona Sea he Kupu 2, ‘oku kau ai ‘a e tanu hala. Pea ‘oku mau loto pē ke fakama’ala’ala mai ke mahino pea ‘oku ‘uhinga ai ‘a e fokotu’u mo e poupou atu ke tuku hifo ki he Kōmiti Pa’anga. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Kuo u pehē ‘e au ko e fo’i *Regulation* ko eni ‘oku fakakātoa ki he ngāue ‘a e Pule’angá. ‘Oku ‘ikai ke tau tui, ‘e lava pē ke tau pehē ‘oku fakapatonu pē ki he tanu hala. Ka kuo u tui ko e *Regulation* ko eni fakakātoa ki he Pule’angá ki he ngāue Fakafofonga. Hangē ko e ngāue ko ē fu’u taua ‘i Fua’amotu. Ko e langa ko eni ‘etau ‘ū uafu, mou me’a pē, feme’a’aki pē, ‘e mahino lelei pē ko e hā ho’omou feme’a’aki. Mālō.

Faingofua ange hono fakangaue’i hotau kakai he hiki fakatau koloa Pule’anga mei he 1-5miliona

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Sea, ka u ki’i fakahoha’a atu. Tapu pē ki he Sea kae ‘uma’ā e Hou’eiki Kōmiti Kakato. Sea, te u ki’i talanoa atu pē he kautaha ko eni ‘oku nau fakahoko hono langa ko eni e ngaahi ‘apiako. Ko e langa ko ē ngaahi ‘apiako, ‘oku liunga ua pē meimei tolu ai ‘a e fika ia ko eni ki he lahi ko ē fakamole ko eni ki he ngaahi ‘apiako na’e maumau’i ko ē ‘e *Gita* pea kau atu ai pē pea mo e ngaahi ‘apiako ko eni na’e maumau’i ‘e Hāloti, ‘e hoko atu ai pē ‘a e ngāue ki ai.

Ko e kautaha ko eni, ko e kautaha muli. Na’e hoko ko eni ‘a e loka ko eni hotau kau’ā fonua ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha taha muli ia ‘i Tonga ni ‘i he kautaha ko eni. Pea koe’uhi ko e mahino ko ē kia nautolu he ‘ikai ke tu’u e ngāue, pea ‘e hoko atu e ngāue ia ki he fiema’u ko ē ‘a e fonua ke fai mo langa ‘a e ngaahi ‘apiako. Na’a nau hanga leva ‘o fakangāue’i ‘a e kakai hotau fonua ni ‘oku nau ma’u ‘a e taukei ko ē ‘oku nau fiema’u.

‘A ia, ko e hoko atu ko ē he taimi ni Sea, ko e kau Tonga ‘ata’atā pē. Kakai pē ia ‘oku nau ma’u ‘a e taukei, ka ko e me’apangō he ‘oku ‘ikai ke nau ngāue ki ha ngaahi kautaha lalahi ke lava ‘e he ngaahi kautaha lalahi ko ia ‘o ma’u e ngaahi tu’utu’uni ko ē tau Lao *Procurement* pea mo e *procurement* ko ē ‘a e ngaahi, ‘a e *World Bank*, ko e *ADB*, pea mo e ngaahi kautaha lalahi ko ē ‘oku nau tokoni fakapa’anga mai kia kitautolu. Ka ko e me’a ko ē ki he taukei pea mo e ‘ilo ko ē ki he ngāue ‘oku fai, kakato pē ia ‘i Tonga ni.

Ka ko e poini 'oku 'uhinga ai e fakahoha'a Sea, 'e to e faingofua ange ke fakangāue'i ai hotau kakai. Pea kapau te tau pehē ke tau lava 'o tokoni ki he ngaahi kautaha 'i Tonga ni ke 'osi atu ha ta'u 'oku hanga 'e he ngaahi kautaha 'i Tonga ni 'o meimei kāpui kātoa 'a e ngaahi fiema'u ko ē ki he langa 'oku fakahoko 'i he fonua ni. Pea kuo u tui ko e 'uhinga ia 'a e fakaivia ko eni 'oku fakahoko ko eni. Ka ko e 'uhinga ia 'eku fakahoha'a ki he kautaha ko eni Sea, ko e me'a totonu eni ia 'oku hoko ko ē 'i Tonga ni. Pea 'oku tau ma'u pē 'e tautolu 'a e kakai fe'unga mo e kakai taukei ke nau fakahoko 'a e ngāue. Mālō 'aupito Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō. Me'a mai e Minisitā Ako. Me'a mai e Minisitā Ako pea toki me'a mai 'a Tongatapu Fika 1. Mālō.

Taukave Pule'anga kei tu'uma'u founa ngāue (*process*) ki he fakatau koloa/sevesi Pule'anga

'Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea. Tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki Mēmipa e Kōmiti Kakato. Sea kuo u poupu pē ki he me'a ko eni 'a e Minisitā Pa'anga Sea. Ko e founa ngāue ia 'oku tu'u pau pē ia, 'oku 'ikai ke liliu ia. Kuo u tui pē, na'e me'a 'aki pē 'e Tongatapu 2, 'a e taumu'a ko eni 'o e fo'i fokotu'u ko eni ke tuku mai mu'a ha ngaahi *project* ko ē 'oku si'isi'i he 5 miliona ma'a e kau langa pē ko eni 'i Tonga ni. Ka kuo u tui ko e taimi mahu'inga eni ke tau sio atu ki ai. Ko 'etau fānau ko eni he toli ko 'enau foki mai, tau pehē ko e 6000 ko eni 'oku *stuck* ko eni 'i Nu'usila mo 'Aositelēlia kae 'uma'ā e 6 afe na'e tonu ke nau 'alu 'o fetongi ke nau 'i heni kātoa pē 'i Tonga ni. Kuo u tui ko e taimi lelei eni ke tokonia ai 'a e va'a langa ko e 'uhingá ke fakangāue'i ai, tau pehē 'a e toko 1 mano ko eni, ka na'e meimei fetongifetongi ia he langa, ka te nau 'i heni 'i Tonga ni, tau pehē 'i he fo'i ta'u 'e taha hoko mai, ko e 'uhinga pē ko e palopalema ko eni 'a e fēfolau'aki. 'A ia, ko e me'a pē 'oku tokanga ki ai 'a e motu'a ni ia Sea. Ko e founa ngāue hono sivilivi'i, tatau pē, ka ko hono fakalahi ko eni 'a e *limit* ki he 5 miliona ke 'omai mu'a ia he kuo ngali lelei 'a e *capacity* mo e fakahoko ngāue ...

<003>

Taimi 1425-1430

'Eiki Minisitā Ako: ... 'a e 'ū ngaahi kautaha langa ko eni 'i Tonga ni ke fakafaingamālie'i'aki kinautolu pē ko hono faka'ai'ai'aki ke langa'aki 'e 'etau tafa'aki mahu'inga ko eni 'i he langa faka'ikonōmika Sea. 'Oku lahi 'a e ngaahi ngāue hangē pē ko ē na'e me'a ki ai 'a e Minisitā he *MEIDECC* 'a eni ko ē ke fai 'a e langa 'apiako, pea 'oku 'i ai mo e ngaahi *project* 'a e *World Bank*, 'oku to e foki mai 'amui ko e 'uhingá pē ke tokoni'i 'a e akó he 'oku mahu'inga ange ke tau fakamole 'i he taimi ni hono malu'i 'a e ngaahi loki akó mo e 'alā me'a pehē, 'i he'etau talitali ke holo 'a e loki ako pea tau toki langa fo'ou. Ko ia pē 'a e ki'i poupu Sea neongo pē 'oku 'alu ki he 1 miliona ki he 5 kā ko e 'uhingá pē ke fakaivia mo fakafaingamālie'i 'a e kautaha ngaahi kautaha 'i Tonga ni kā ko e founa ngāue m o e *process* 'oku kei tu'u tatau pē Sea. Mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā 'a e fakamaama. Me'a mai Tongatapu 1.

Siaosi Pōhiva: Tapu mo e Feitu'u na Sea, kae'uma'ā 'a e Palēmia mo e Kāpineti tapu ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Nōpele kae 'uma'ā Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai. Sea, 'oku 'ikai

ke u tui ko e hā hano maumau ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga ke to e fai ha talanoa'i, hangē ko e ngaahi me'a 'oku 'oatu pea mei he tēpile ko eni Sea, 'oku mau tokanga mautolu ki he *process*, 'osi 'i ai 'a e ngaahi fakamo'oni hangē ko e me'a ko ē 'oku toutou 'ohake mei heni, 'a hono pā'usi' i 'a e *process* 'i he *procurement*. Ko e hikihiki pehē ha *threshold* ia Sea 'oku 'alu fakataha ia pea mo e founa fakatemokālati. Ko ene ma'a mo 'asinisini ange founa fakatemokālati ha fonua pea 'oku faingofua leva ke tau hikihiki pehe'i ki 'olunga he 'oku 'i ai 'a e me'a sivi pea mei tu'a mo e kakai ke nau hanga 'o fai hono sivisivi'i ia. Ko e tu'u ko ē 'i he taimi ni Sea, mau tui to e ki'i fakakaukau lelei pē 'a e fu'u mā'olunga pehē *threshold* mahalo na'a lava pē 'o ki'i tahataha hifo ki lalo, kā 'oku mau fokotu'u atu Sea, tuku hifo mu'a ki he Kōmiti ke nau tālanga'i. Mālō, pou pou pē ki he fokotu'u ko eni mei heni. Mālō.

Fiema'u Pule'anga ke ngaholo 'enau ngāue 'a e 'uhinga hiki mei he 1-5miliona

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea pea mo e Fale 'Eiki Sea, hangē pē ko ia 'oku ke mea'i 'Eiki Sea ko e Kōmiti ia 'oku toko 6 pē ia, toko 2 mei he tēpile ko ē, toko 2 mei heni, toko 2 mei he tēpile... 'oku ou tui 'oku faingamālie lelei ange 'a e Kōmiti Kakato, pea 'oku 'osi 'omai pē 'a e ngaahi *view* ia 'Eiki Sea, 'oku ou tui 'oku tau fanongo pē tautolu ki he'enau 'uhinga, kā ko e 'uhinga ko ē hono fakalelei'i mo fakalelei'i mai 'a e ngaahi founa ngāue ko eni ke ngaholo 'a e folau 'a e vaka 'Eiki Sea ke 'ai fakahoko ngāue 'a e Pule'anga pea ko e konga hono ua 'Eiki Sea, ko e me'a ko ē 'a e Fakafofonga fika 1 pehē 'oku pā'usi'i 'a e founa ngāue. 'Oku 'ikai ke totonu ia pea 'oku 'ikai ke mo'oni ia Sea, 'oku 'ikai ke pā'usi'i 'a e founa ngāue ia, muimui pē 'a e kau ngāue ia ki he tu'utu'uni 'a e Lao pea 'oku fakahoko pē 'Eiki Sea. Mālō.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai.

Tui Tēpile Kakai lava 'i he 'ave ki he Kōmiti Pa'anga 'omai kakai mei tu'a ke fale'i Kōmiti

Māteni Tapueluelu: Mālō 'Eiki Sea ko e kehekehe ko ē Sea 'oku mau fai atu ai 'a e fokotu'u kehekehe ko ē 'a e Kōmiti Pa'anga mo e Kōmiti ko eni. Ko hono 'uhingá 'i he Kōmiti Pa'anga Sea 'e lava ke ui mai ha ni'ihi kehe ia ke nau 'omai ha fale'i, 'e lava ke ui mai 'a e ni'ihi ia mei he *procurement*, 'e lava ke ui ha fale'i fakalao, pea matala ange ai mo mā'ala'ala 'Eiki Sea, mo'oni pē ia 'oku fai 'a e tulituli ke 'ata kitu'a 'a e ngāue 'i he *procurement* kā ko e fiha eni ia 'a e ngaahi *award* ngāue 'oku iku ia 'o kaniseli pea hanu ai 'a e ni'ihi ko ia. Kā ko e 'uhinga ia Sea 'oku ou pehē 'e au ia 'e vave 'aupito pē ngāue ia ko eni pea to e mā'ala'ala ange kiate kitautolu hono kātoa kau 'a e mātu'a ko eni. 'E 'osi pē ia 'i he uike ni Sea, mahalo na'a ko 'apongipongi pē ia, kamata pongipongi ha'u efi'afi kuo mau ia Sea pea faingofua ange ai 'etau ngāue 'atautolu ia ko e fokotu'ú atu ia Sea, 'e vave 'aupito. Ko e ki'i liliu ko eni mahalo 'oku mou mea'i hifo ko e ki'i liliu nounou.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō, 'ikai mahino ia kia au Tongatapu fika 4 'a e me'a 'oku mou me'a mai ai, kae me'a mai 'a e Palēmia.

'Eiki Palēmia: Sea tapu mo e Feitu'u na pea tapu mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakato, ko 'eku tu'u hake pē au ke pou pou ke tau pāloti 'i he tu'unga ko ē. Ko e fo'i liliu ko eni 'a e fo'i Tu'utu'uni ko eni, na'e fai ia 'i hoku taimi 'o'oku, pea na'e kapau 'oku manatu lelei pē 'a e Fakafofonga 'a e fika 4, na'a mau talanoa hē 'i he Kōmiti Lao...

Taimi: 1430-1435

'Eiki Palēmia: ... 'I heni he ko e 'uhinga ko ē 'ū me'a ko ē 'i 'olunga hangē pē ko e me'a Sea 'a e fakatonutonu ko ē ki he Tu'utu'uni 29 fu'u lōlōa pē 'a e 'ai ia ko ē ke me'a pea to e fakamole 'osi ange 'oku lava pē ia 'o ma'u heni 'a e kakai te nau fai 'a e *contract* 'o 'alu ki he 5 miliona 'oku ou tui au 'oku mea'i pē ia 'e he Hou'eiki ko eni 'oku nau ...mei he Fika 2, ko e 1 miliona ko e ki'i *contract* ko ia ia 'oku 'ikai ko ha fu'u *contract* ia 'oku fu'u lahi fēfē 'a e 1 miliona kā ko e 'ai atu pē ia kuo miliona. Pea ko ia na'e feinga ke kau ke nau 'ohake ki he 5 koe'uhī ke kau ai 'a e mātu'a Tonga pea 'oua 'e to e fakamole 'ai ko ē ke to e piti (*bid*) mai mo e kakai mei muli kae toki piti mai nautolu he ngaahi me'a ko ē 'oku to e lalahi ko ē 'oku 'ova he 5 miliona. Pea hangē pē ko eni ko e me'a ko eni ki he tu'utu'uni 34 'a eni ko eni to e hiki hake 'a e *threshold* mei he 7500 ki he 20000. Na'e 'alu pē ia 'o fu'u lōlōa ange founa 'a e ngāue ia 'i he fo'i *order* ko e 7,500 ko e 'ai foki eni ke 'ave ki he ngaahi potungāue 'oku 'i ai 'a e *CEO* ai 'oku 'i ai 'a e Minisitā ai kā 'oku 'ikai ke ne lava 'e ai 'o to e fai ha me'a ha tu'utu'uni 'o laka he 7,500 'o 'oange leva ki ai 'a e 20,000. 'Oku lolotonga 'i ai 'a e fakakaukau ia 'o to e hiki ia 'o 50,000 kae lava ke lava ha ngāue 'o fai fakavavevave ke lava ... he 'oku 'osi 'i ai 'a e falala ki he *CEO* kapau 'oku 'ikai ke lava 'e he *CEO* pea mo e Minisitā 'o e fetiu'u ko ia 'o tu'utu'uni he pa'anga 'e 20,000 'oku 'ikai ke 'ilo ia pē 'oku angafēfē tā ko e ngaahi ngāue ia he taimi ni ko e 'ai ke fakatau mai kuo laka ia he 20,000 'a ia ko e toki taimi ia 'oku totonu ia ke lava pē 'e he *CEO* ko ia e feitu'u pea vave ange e taimi 'a hono fai e ngāue ke 'osi kae hoko atu te u ki'i fakatātā pē eni ki hoku vāhenga. 'Oku 'i ai 'a e Fale *packing house* ai 'oku 'ai ke tu'u 'i Lapaha ko e ta'u eni 'e tolu 'a e tu'u pē 'a e fo'i *vote* he *vote* ko ia 'a e 'Eiki Minisitā 'o e Leipa mahalo ko e toki 'ai eni ke fai'aki 'a e ki'i mahalo 'e to e toloi ia ki he ta'u fo'ou ko e 'ai ko ē ke *tender*. Ko e me'a lōlōa mo'oni, kā 'oku ou tui au kuo pau pē ke tau hanga 'o *match* 'a e *control* pea mo 'ene *efficiency* kapau te tau fu'u lahi 'etau *control* 'e to e *inefficient* ange 'a e ngāue ia mālō Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō

'Eiki Palēmia: Fokotu'u atu

Sēmisi Sika: Sea ko u tu'u pē ke fakahoko pē 'oku poupu 'a e motu'a ni ki he kotoa 'o e ngaahi fakatonutonu tukukehe pē 'a e fakatonutonu Fika 11 ko e hiki ko ē mei he 2,500 ki he 20,000 'oku 'oatu 'a e poupu kakato malavalava e ngāue ia 'o fakahoko 'o 'ikai ke to e tatali ke tau fou he fu'u *process* ko e fakaongoongo ki he me'a kotokotoa pē 'oku 7500 'o fai ki 'olunga ko eni 'e hiki hake 'o 20,000 to e lelei vave ange ai 'a e fakahoko fatongia. Ko e fokotu'u Fika 11 hangē ko 'eku lave 'anenai ko e fo'i laumālie ko ē ke fakaivia 'a e ngaahi kautaha *local* 'oku 'osi 'i ai ia pea 'oku 'osi mahino 'aupito 'aupito pē ia. Ko e hiki ko ē mei he 1 miliona ki he 5 miliona ko e tuku taimi mai pē Sea ko e *formality* pē taimi 'oku tau talanoa ai ngaahi mata'ifika lalahi ai ke ki'i ...tau ki'i mānava pea tau toki nga'unu 'e 'i ai e faikehekehe 'e hiki hake mei he 10 ki he 20 hiki mei he 10 ki he 50. Ko e hiki ko ē mei he 1 miliona ki he 5 miliona 'oku totonu ke tuku taimi ia ke ki'i mahino 'aupito pea toki...mālō

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e ki'i fehu'i pē ki he Fakafofonga

Sea Kōmiti Kakato: Fehu'i ē

Tokoni ko e tu'utu'uni fika 8 na'e ngāue'aki he Pule'anga motu'a

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Pe na'a ne fehu'ia pehē pē he ko e me'a eni ia na'a nau tali 'enautolu 'o ngāue mai'aki pea kuo mau ōmai eni ke fakalao'i 'i he Fale ni

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu Sea

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki: Ko e me'a ko eni na'a nau ngāue'aki

Māteni Tapueluelu: Fakatonutonu Sea 'oku ta'emo'oni ia na'e fai pē talanoa ki heni he 'i heni 'a e loea na'e 'ikai ke kau ai 'a e 1 miliona mo e 5 miliona ia ko ē na'e te'eki ke tali ia ko e me'a 'oku ha'u ai he hingoa ko ē 'o e Minisitā fo'ou. Ko e ngaahi Lao ko ē ki he *Custom* na'e ha'u ia he hingoa 'a e motu'a ni Sea. Ko e me'a ia na'e 'osi tali.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō me'a mai Tongatapu Fika 9

<007>

Taimi: 1435-1440

Sea Kōmiti Kakato : ..'osi pē eni tau pālōti.

Tui lava ke sivilivi'i lelei tuku ki he Kōmiti Pa'anga e Tu'utu'uni fika 8

Penisimani Fifita : Tapu mo e 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakatō, tapu ki he 'Eiki Palēmiá kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā e Kapinetí, tapu mo e Hou'eiki e kau Nōpelé, pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga e Kakaí. 'E Sea, ko 'etau fai tu'utu'uní 'e makatu'unga ia he 'ātakai mo e taimí. Ko e ngaahi talatalanoa ko ia na'e 'osí, ko e 'esitimetri ia na'e 'ikai fe'amokaki. Ko e 'ātakai ko ia 'o e 'ahó ni, ko e 'esitimetri fe'amokaki, mo e 'esitimetri *COVID*. Ko e me'a ia 'oku tokanga atu ki ai 'a e tēpile ko ení, ko e 11 pē ia hangē ko e malanga ko ia 'oku fai atú 1 miliona 'alu ki he 5 miliona. 'Oku ai e fu'u 'ātakai, ko e me'a 'oku mau tokanga ki ai ke vakai'i fakalelei, 'a 'ene fu'u hiki lahi pehē ki he 5 milioná hangē ko 'eku fakahoha'á, ko e 'ātakai ko ia 'o e 'esitimetri kuo 'osí na'e 'ikai ke fe'amokaki ia, ko e 'esitimetri fe'amokaki eni mo e 'esitimetri *COVID*, tukuphifo ki he Kōmiti Pa'angá ke fai hano sivilivi'i lelei, pea 'e ha'u 'a e kau mataotao mei he ngaahi feitu'u kehekehe, ha'u e 'ofisa *procurement*, ha'u e *Crown law* mo e 'u me'a ko iá pea ko 'ene lava ko iá pea toki 'omai leva ki Falé ni. Mālō Sea.

Lord Tu'iha'angana : Sea ka u ki'i fakahoha'a atu mu'a.

Sea Kōmiti Kakato : Me'a mai.

Poupou ki he fokotu'u Pule'anga ke hiki fakatau koloa Pule'anga mei he 1-5miliona

Lord Tu'iha'angana : Tapu mo e Feitu'ú na mo e Hou'eiki 'o e Kōmiti Kakatō Sea. Ko e motu'á

ni ia ko u tu'u pē au ke 'atu e pou pou ki he fokotu'utu'u ko eni 'oku 'omaí. Pea ko u tui Sea mahino 'aupito pē 'a e feme'a'akí 'omaí mei he tēpile ko é. Mahino pē 'a e fiema'u ke to e ki'i 'omaí ke femahino'aki. Ko e *issue* foki heni Sea mahinó, ko e fakangata 'a ia na'e fakangata foki e tu'uaki, 'a ia na'e mahino foki 'a e tu'uaki atu ki mulí he 1 milioná, ka ko eni kuo hiki hake ki he 5 milioná ia 'a ia 'oku mahino hangē pē ko eni kuo 'osi 'ohake he feme'a'akí Sea. 'Oku mahino foki hangē ko e me'a ko eni 'a e Fika 2 'a Tongatapú. He 'oku a'u pē 'a e ngaahi *project* ia 'oku *bid* mai pē 'a e ngaahi kautaha ko ia mei mulí, ka 'oku mahino pē foki ia Sea, he ngaahi tau sio pē tautolu ki he hisitoliá, mea'i pē 'e he Hou'eiki ki he hisitoliá. Ko e hū mai pē 'a e ngaahi kautaha mulí ia 'oku 'osi mahino pē 'a e fo'i lēvolo ia 'oku nau ha'u a'í 'i he *price* ko ia 'o e ngaahi *bid*. Ko ia kuo u tui au Sea, 'oku ou 'oatu pē 'e au 'a e vakai 'a e motu'á ni, kae toki fai pē 'a e tu'utu'uni ia 'a e Feitu'ú na. Ki he .. ko u tui ki he motu'á ni ia ko e fo'i mahino 'oku 'ikai ke 'i ai ha'ane fu'u fekau'aki 'a'ana ia pea mo e *COVID* pea mo e patiseti *deficit*. Ko e fo'i founga ngāué pē eni ia he 'oku mahino, ko e hiki hake ko ia he fika ko ē ki he 5 milioná, mahino leva 'e 'ikai ke toe fai 'a e ngaahi *process* ko e tu'uaki atu ki muli, fakanounou'i hifo 'a e founga ngāué, 'A ia ko e meimei mahino pē ki he motu'á ni, ko e ki'i fou pē ia he 'ū founga ngāue *process* 'a e Pule'angá, hangē ki he *procurement* 'ū me'a ko ia ke fakapotopotó. Ka ko e ngaahi *process* ko eni ke to e fai hono tu'uaki ki muli mo e ngaahi taimi ko iá, 'oku ki'i tu'usi mai ia Sea.

Ko ia ko e tu'u hake pē 'a e motu'á ni ia, ko u tui au 'oku mahino 'aupito pē 'a e feme'a'akí ia mei he tafá'aki 'a e Pule'angá mo e mahino pē mo e me'a ia 'a e Hou'eikí. Hangē ko e faka'apa'apa pē ki he fokotu'u 'a e Fika 2 'a Tongatapú. Ko u tui 'oku mahino pē 'ene pou pou, ka kuo ne 'uhinga pē eni ke ki'i fakalelei'i 'a e ngaahi tāla'a mo e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke to e 'omaí ha kau.. pea 'oku tatau pē ia ki he motu'a ni Sea, he kapau ko e me'a tatau pē ia kapau 'e toe foki pē ia ki he Kōmiti Pa'angá, ke fakafiemālie'i 'a e ngaahi loto 'oku kei tāla'a fekau'aki mo e hiki ko eni. Ka 'oku ou pou pou atu ki he fo'i fokotu'u mai ko eni 'aki 'a e ngaahi 'uhinga pē ia 'oku 'osi 'ohaké, pea 'oku ou tui ko e *issue* pē ia heni ko e .. Na'e ngata hono tu'uaki ki mulí he 1 miliona ka 'oku hiki hake ki he 5 miliona, 'a ia ko e ngaahi founga ngāue fo'i *process* ko iá 'oku ki'i to'o atu ia kae nounou ange 'a e ngāué . Ko u tui pē kuo a'u 'a e ngaahi kautaha *local* ki he tu'unga kuo nau fu'u fakalalakala 'aupito to e polofesinale ange 'a e ngāué mo e me'á. 'Oku tau falala pē ko e *issue*, 'ikai ke u lave au ki he *issue* 'o pehē 'e to e lahi e ngaahi me'a kehe mo'oni pē 'e pau ke hoko ke tau kei tangata pē, ka 'oku ou lave pē ...

<008>

Taimi: 1440-1445

Lord Tu'iha'angana: au ia ki he laumālie mai 'aki e fokotu'u fakahā 'aki e pou pou kae toki fai 'aki pē, kiate au ia tatau pē ia kapau pehē he Pule'anga ia ke tukuhifo pē ia ke 'ave ki he kōmiti ke fai e fo'i me'a ko ia, 'e fai pē ia pea kapau 'oku pehē 'oku fai 'aki pē ē pea 'oku hangē pē ko e me'a 'a e Fika 4 'osi fakahā hotau loto ki he 'etau lēkooti ke hā ai e ngaahi me'a ko ia fekau'aki mo e, ka ko e ki'i poini pē ia 'a'aku Sea ko u 'ohake mālō kae toki fai pē ha faitu'utu'uni ia.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai e 'Eiki Minisitā Polisi pea ke toki me'a mai Ha'apai 12.

Mo'ale Fīnau: Mālō.

Poupou ke hiki ki he 5 miliona ke faka'inasi kau ngāue Tonga he langa fonua

'Eiki Minisitā Polisi: Tapu atu 'Eiki Sea 'o e Kōmiti Kakato pea fakatapu heni foki ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Kōmiti Kakatō. 'Eiki Sea ko u fokoutua pea u lave'i e tu'utu'uni ko eni 'Eiki Sea ko e tefito'i taumu'a ko ē 'o e ngaahi feliuliuaiki ko eni 'Eiki Sea 'oku makatu'unga 'i hono fakaivia 'o e ivi fakahoko fatongia ke to e mālohi ange. Hangē ko 'etau hiki ko ē 'oku tau hiki mei he 7500 ki he 20000, *threshold* ko ia na'e ngata pē e ivi ia 'i he 7500 ka 'oku to e tānaki atu ki ai ke 20000 ko e ivi ko ē ke fai 'aki e ngāue 'oku hiki hake ki he tu'unga ko ia 'Eiki Sea. 'A eni ko ē he fakatonutonu 34 'a ē ko ē Kupu 12. 'Eiki Sea ko e hiki ko eni ko ē 'a eni ko ē 'o e 11 Tu'utu'uni 29 'Eiki Sea 'oku, ko e me'a 'oku mo'utāfū'ua ai Sea ko ē 'i he fo'i houa ko eni 'Eiki Sea ko e 'ikai ke tau loto ke tau hanga 'ange 'a e ivi 'oku 'osi mahino 'oku lava 'e he kautaha Tonga 'o fai e ngāue he taimi ni 'o a'u ki he 5 miliona ki he 10 miliona pē to e lahi ange. Ka 'oku tau hanga foki 'e tautolu 'o 'ai ke tu'usi pē ki he 1 miliona 'Eiki Sea, kuo 'osi fuoloa 'a e hiki 'a e ivi ko ē 'o e 'uhinga 'o e fo'i liliu ko eni 'Eiki Sea he ko hono mo'oni 'Eiki Sea 'oku ou fakakaukau ko u fakakaukau ke pehe ni, hiki e taha milioná pea 'oku totonu ke 'oange e ngaahi monū'ia ko ē he *project* 1 miliona ki he kautaha Tonga pē he koe'uhī ko e ngaahi ivi ko ē ko ē 'o e ngaahi kautaha muli ia 'Eiki Sea te nau 'alu nautolu ia 'i he pa'anga ia 'oku lahi ange.

Ka ko 'eku 'uhinga, 'uhinga ko eni ko e me'a fakapisinisi pē ia hiki ki he 1 miliona ko hono fakaivia ia e fanga ki'i kautaha Tonga pē 'oange e ngaahi monū'ia ke a'u ki ai pea hangē ko e me'a ko ē 'oku fakahoko atu ko ē pea mei he 'Eiki Minisitā Pa'anga 'e foaki pē ia ki he kautaha Tonga. Pea 'oku hangē na'e fakafehu'i foki 'anenai hangē ko ē 'ene 'alu ko ē ki he fanongonongo 'a ē ko ē ki he *website* mo e 'u me'a ko ia 'Eiki Sea ko 'ene tō pē 'a'ana ko ē ki ai kuo 'osi fakamāmani lahi ia Sea. Ka ko 'ene tu'u ko ē 'a e ki'i fo'i hiki ko eni mei he nima ki he taha miliona 'i he'eku tui ko ē 'a'aku 'Eiki Sea 'osi fuoloa ke hiki e mafai ngāue ko eni pea foaki ki he kau Tonga 'ū kautaha Tonga ke nau ma'u e ngaahi monū'ia ko eni Sea. 'Ikai ke, 'oku 'ikai ko ha to e me'a ia 'oku fakaveiveiua 'a e fuoloa 'a e a'u hotau ivi, ivi 'etau akó, ivi 'etau ivi fakapa'angá 'a e kaungāué 'oku nau 'osi a'u ki he tu'unga ko eni ka 'oku tau hanga 'e tautolu 'i he mōmēniti ko eni 'o fakangatangata 'o pehē 'oku te'eki ai pē ke a'u hotau ivi, ivi e kau ngāue Tonga ia ki he nima miliona.

Ko e me'a ia ko ē ko u hanga ko ē 'o fakafehu'ia ko ē he 'aho ni 'Eiki Sea ta'u 'e 10 tupu pea mei he 10 tupu kuo hilí na'e 100 miliona pē Patiseti ia e Fonuá. Pea na'e fe'unga leva 'a e nofo ko ē 'i lalo ko ē 'i he taha milioná. Ko e 'aho ni kuo tau hiki tautolu ia ki he 'ova ia he vaeua piliona. 'Oku kei taau mo fe'unga ke tau kei hanga 'e tautolu 'o fakangatangata pē 'o e ivi ngāue 'o e ngaahi kautaha Tonga ke ngata pē ia he taha miliona kae ha'u 'a e 'ū kakai ko ē mei he 'ū feitu'u kehekehe ia 'o tau tokoni tautolu ia ki he 'ū kautaha muli kae tuku hotau kakai 'a ē 'oku nau tānaki tukuhau ko ē ...

Lord Tu'iha'angana: Sea ke u ki'i tokoni pē mu'a ki he 'Eiki Minisitā.

Sea Kōmiti Kakato: 'Io.

Lord Tu'iha'angana: 'E 'Eiki Minisitā pē ko e Minisitā Pa'anga ke tokoni mai pē, mahino foki hangē ko e me'a 'a e 'Eiki Minisitā 'a ē ko ē nau lau ki ai ko e fo'i *process* pē foki e tu'uaki ka a'u

‘o ... ‘a ē ko ē ko ē ‘oku ngata he 15 miliona ka a’u ‘o nima miliona ‘e ‘ikai leva to e fai ia ke tu’uaki ki muli. Ka ‘oku mahino foki ‘e ‘Eiki Minisitā Polisi tatau pē mo e ...

<009>

Taimi: 1445-1450

Lord Tu’iha’angana: ... pē ‘oku tonu koā ‘eku ma’ú. ‘Oku ‘i ai pē foki ngaahi kautaha muli ia ‘oku ‘i ai honau ngaahi va’a ‘i Tongá ni taimí ni. Kapau ‘oku nau fie piti (*bid*) pē nautolu ia he ‘oku ‘uhingá ka ‘oku tu’uaki pē foki ia he ko e lōkolo, lōkolo pē ‘oku fai e tu’uakí. Ka nau ka piti (*bid*) nautolu ia ‘oku ‘ikai ke tapu ia ‘a e ngaahi kautaha muli ko iá. Mahalo ‘oku meimei pehē ‘e ‘Eiki Minisitā ko ‘eku ‘eke fakama’ala’ala pē ‘a’aku ia pea kapau ‘oku tonu.

Taukave ke hiki ‘a e ivi ngāue ke tulitulifua ‘a Tonga ki māmani lahi

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ko e fakakaukau ia ko ē ‘oku ‘oatú ‘Eiki Sea ko e *project* ko ē ‘oku ‘alu ko ē ke a’u ko ē ‘a eni ko ē hono fakaiviá ki he 5 milioná. Ko e me’a ia ‘oku fai fakamāmani lahi ia he ‘ahó ni. ‘Oku ‘i ai e ‘inasi ia ‘oku ‘ave ia ma’á e fanga ki’i pisinisi iikí tuku’i atu pē ia kia nautolu koe’uhí ko hono fakamānava’i ia ko ē kinautolu ‘Eiki Sea. Pea ko e me’a ia ‘oku ou pou pou ai au ke tau hiki ki he 5 milioná ke faingofua he ‘oku ‘osi mahino pē Sea e Lao Pa’angá ia mo hono Lao anga hono tauhi mo hono hala fononga mo e fou mai ki Fale Aleá ni. Ko e me’a ‘oku fai atu ki ai e taukavé ia ‘Eiki Sea koe’uhí tau hanga ‘o hiki ke ‘uhí ke hiki ‘a e ivi ngāué pea tulitulifua ki ai ‘a Tongá ni.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ki’i tokoni atu Sea.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e monū’ia ko ení ‘Eiki Sea ‘e ma’u pē he ngaahi kautaha Tongá.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ki’i tokoni pē Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io me’a mai.

Taukave Pule’anga ‘alu fakahangatonu pa’anga ki he fanga ki’i kautaha Tonga ke fakaivia nau ngāue

‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki: Ko e tu’u ia ko eni ko ē he 1 milioná he ngata’anga ko iá pea fai ai e ‘ū ngāue ia ‘oku piti mai ‘o ma’u ia he ngaahi kautaha muli ‘osi ko iá pea nau toki *sub-contract* mai ki he fanga ki’i kautaha Tongá. ‘A ia ‘oku to e ‘alu atu e siliní ia hē pea toki ‘oange ki’i momó ma’á e kautaha Tongá. Ko e founga ko ení ‘e ‘ange pa’angá ki he kautaha Tongá ‘o fakaivia ‘aki. Mālō Sea.

Siaosi Pōhiva: Sea fakamolemole pē ka u to e ki’i tokoni atu pē. Na’e me’a e Minisitā ‘anenai ‘o pehē ‘oku hangē ‘oku ‘ikai ke pou pou e tēpile ia ko ení ki he mahu’inga ko ē ‘a e monū’ia ke ma’u hetau kakaí Sea. Kapau ‘oku tau falala ki he *process* pea tau pehē totonu pē ke tau a’u ki he

5 miliona. Ko e hā ‘oku ‘ikai ke ‘ai ai ke 10?

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea.

Siaosi Pōhiva: Ko e ‘uhinga ‘emau, tau feinga he tolú ta’u ni pea kapau ‘oku tau sio ‘oku falala’anga pea tau vakai he ta’u hoko maí hiki hake ki ‘olunga. Kapau ko e tuí ia ‘oku falala’anga e founa pea ‘oku mahu’inga ke *empower* e kakaí, ko e hā ‘oku fakangatangata ai he 5 pea tau ‘alu ki he 15.

‘Eiki Minisitā Polisi: Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō Fakafofonga. Me’a mai faka’osi mai 'Eiki Minisitā Polisi.

‘Eiki Minisitā Polisi: Ko e ‘uhingá ‘e 'Eiki Sea hangē ko eni ko ē ko e me’a ko ē ‘oku fehu’i mai he taimí ní. He ‘ikai ke tau lava tautolu ‘o a’u ki he nimá kapau he ‘ikai ke tau liliu e Tu’utu’uní ke hiki ‘o 5 miliona. Ko e *process* ngāué ia ‘e ngata pē ia he 1 milioná. Ka ko e ‘uhinga ia ‘oku fai atu ai ‘a e fokotu’ú ke hiki ki hē pea fakaivia ai ‘a e ngaahi kautaha Tongá pea hangē ko e me’a ko eni na’a ku lave atu ki aí 'Eiki Sea. Fanga ki’i pisinisi kotoa ko ē ko honau iví ‘oku ngata ‘i he 5 milioná vahevahe atu e ngaahi *contract* ia ko iá kia nautolu ‘i he mafai ‘oku ‘i he Lao ko eni e *Procurement*. He ‘ikai ke to e piti (*bid*) ia ‘ave hangatonu pē ia ko e Lao fakamāmani lahi pē ia 'Eiki Sea ki he anga hono fakamānava’i ha fonua ‘enau tu’unga faka’ekonōmiká Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō.

Tokanga ke ‘ōmai Pule’anga ha fakamatala ke fakatonuhia’i ‘aki ke hiki mei he 1-5miliona

Māteni Tapueluelu: Sea ‘e laumālie lelei pē 'Eiki Minisitā ka u ki’i fehu’i atu ai pē ‘uhingá pea ne toki, he ‘oku mau feinga ke muimui’i pē 'Eiki Sea ‘a e fokotu’u ko eni ‘oku fai atú. ‘Oku mole ke mama’o ‘o pehē 'Eiki Sea ‘oku mau hanga ‘o fakafepaki’i ha faingamālie ki he tau kau pisinisi Tongá. Ko hotau lotó ia ke tokoni’i kinautolu pea ko e ‘ēlito foki ia ‘o e fo’i kupu Tu’utu’uni 29 ko ‘ení kapau ‘e ‘ova tau pehē ko e kupu motu’á ka ‘ova ‘i he 1 milioná pea toki ‘ave ki muli ... Ko eni ‘oku hiki’i hake ki he 5 miliona. ‘A ia ko e 5 miliona ki lalo pea tuku ki he kāinga Tongá kau pisinisi Tongá. Ka ko ē ki’i palopalema Minisitā ke ke ki’i me’a mai angé. Toki ‘osi eni hono malu’i ‘a e fu’u nō ‘a e ngaahi kautaha ‘e tolu ‘e he Pule’angá ko e 12 miliona. Ko hono ‘uhingá ko e ‘ikai ke ‘i ai ha me’angāué pea ‘e fēfē ai hatau falala ki he *quality* ko ē ‘o e sēvesí Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Fakatonutonu atu Sea.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Io fakatonutonu.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Foki mai pē ki he’etau *Regulation* te’eki ke malu’i he Pule’angá ia ha nō. ‘Oku ‘osi toutou fakahoko atu.

Māteni Tapueluelu: Sea.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Sea ka u ki’i tali ai pē fehu’i na’e tokanga ki ai e Fika 1. Ko e Lao ko eni ‘Eiki Sea mahalo ko e ta’u 10. Na’e kamata’aki ‘a e *threshold* ia e pa’anga ‘e 3000. Pea ko e ngaahi taimi ko ē na’e fakakakato ai e *process* na’e ‘alu ia ‘o laulau uike. Manatu’i ko e Lao fo’ou eni ‘oku ‘omaí. ...

<002>

Taimi: 1450-1455

‘Eiki Minisitā Pa’anga: ... pea ko ‘etau fononga mai eni mo ia ‘o a’u mai he taimi ni. Pea na’e fai pē fakalelei e me’a he tau fononga mai, hono hiki, hiki hake eni ‘o a’u ki he 7,500, hiki hake eni ‘o 20,000. Ko e tu’u he taimi ni ‘o hangē ko ia na’e me’a atu he ‘Eiki Palēmīa, mahalo ko e ta’u kaha’u ‘e hiki ‘o 50,000. Ko e fehu’i eni, ko e hā e me’a ‘e pule’i ai he’e ki’i Kōmiti ia ko eni ‘a e ‘ai ke fakatau ‘a e Potungāue, hili ko ia, ko e *CEO* ko eni mo e ‘Eiki Minisitā. Ko e mafai ko ē ‘o e ‘esitimetī ko eni na’e tali, ‘oku ‘oange ia ki he ‘Eiki Minisitā pea mo ‘ene *CEO* ke na fakalele ‘aki ‘ena Potungāue.

Ko e fo’i founga ngāue ia ko ‘eni, ko e ‘ai pē ke ne malu’i ‘a e ngāue lelei pea mahalo pē ko e ‘ikai ko e lea Tonga lelei ia. Tau pehē pē, malu’i na’a hoko ha *corruption*, ‘ota pē kita ki hoto kaungāme’a, ‘a ia ko e ‘uhinga ia hono fatu ko ē ‘o e *procurement*, ‘a e fakahoko fatongia lelei, pea taliui pea ho’ata kitu’a pea ma’u ‘a e mahu’inga lelei taha ‘a ia ‘oku ma’u ‘a e mahu’inga lelei taha ki he Pule’angá pea tatau pē ‘i he alepau ngāue pē ko e sēvesi. ‘A ia ko hono fakalea ‘e taha kuo tau mātu’otu’a fe’unga tautolu Sea he fononga mai ko eni. Ko e ‘uhinga ko ē ‘oku fokotu’u mai ai ko ē ke hiki.

Ko e langa ko eni ‘a e fale ko eni ‘a e Kasitomu ‘a Fe’aomoengalu, 3 miliona tupu ‘a e mahu’inga, ‘a ia ‘oku tānaki atu ki ai mo hono to e fakanaunau, kuo ‘osi mei ofi pē ia he 5. ‘A ia ko e tu’unga ia ko ē ‘a e ngaahi langa he taimi ni. ‘A ia ko hono faka’atā mai pē eni ke ‘uhinga ke a’u mai ke vave he taimi ngāue mo ‘oange ‘a e faingamālie ki he kau pisinisi Tonga kae vave e ngāue ‘Eiki Sea. Kuo u tui na’u ‘osi lave au ‘aneuhu ki he ngaahi mala’e, te’eki ai ke ma’u heni, ka ‘oku fokotu’u atu ‘e au kuo fu’u fuoloa.

Mateni Tapueluelu: Ki’i fakatonutonu pē.

Sea Kōmiti Kakato: ‘Eiki Minisitā, ko e fakatonutonu e.

‘Eiki Minisitā Pa’anga: Pea kuo u kole atu ke tau pālōti ā tautolu ‘Eiki Sea.

Māteni Tapueluelu: ‘Oku ‘ikai ko e fakafēpaki’i ia, ko e me’a ko ē ‘oku mau kumi mautolu ki ai ke fakatonuhia’i kakato mai mo fakamatala’i ‘a e ‘uhinga e fu’u hiki ko ē. Mou me’a mai ki he Tu’utu’uni Fika 34, hiki mei he 7,500 ki he 20,000. Ki’i hiki ia ‘oku fakapotopoto. Tu’utu’uni Fika 29, hiki mei he 1 miliona ki he 5 miliona. Mau tokanga atu Sea, na’a ‘osi pē eni kuo taki 5 miliona ha fu’u kautaha ia ‘e 3. ‘Oku totonu ke fakamatala’i lelei mai kiate kimautilu. Pea ko e ‘uhinga ia e fokotu’u ke ‘ave ki he Kōmiti Pa’anga Sea. Mālō.

Sēmisi Sika: Sea, kātaki ko e ‘ai ke ki’i ...

Sea Kōmiti Kakato: Hou'eiki, kuo 'osi mahino lelei ka au ho'omou feme'a'aki. Kiate au, kuo mahino lelei 'a e Tu'utu'uni ia ko eni mo hono ngaahi fakatonutonu, kiate au. Ho'omou ngaahi faka'uhinga fakafo'ituitui. Mahino lelei 'aupito ia ka au. Ka kuo u 'oatu pē ke mou feme'a'aki, ko 'eku tu'utu'uni pē, kuo fai leva e fatongia 'o e motu'a ni. Me'a mai. Fakaivia ta'efakangatangata.

Fakamahino kei ta'imalie kau Tonga he ngāue 'inasi mei he Procurement

Sēmisi Sika: ... fakamahino pe hiki mei he 1 miliona ki he 5 miliona 'i he makatu'unga ko hono fakaivia 'o e ngaahi pisinisi Tonga, 'oku 'oatu e pou pou kakato. Ka fai ha pāloti ia, te u pou pou pē au ki ai. Ko e *issue* ko ē 'a e motu'a Sea, ke fakamahino ke mahino ki he kakai pea pehē foki ki he tu'unga mātu'a ni 'a e ngaahi makatu'unga ke tau angamaheni 'aki 'a hono fakapapau'i 'oku tau fakamā'opo'opo'opo 'a e fo'i laka kotokotoa pē kae tautautefito ki ha ngaahi hiki lalahi pehē. 'Oku 'ikai ke 'uhinga ia ke pehē ko hono fakafēpaki'i. Ko e hiki mei he 7,500 ki he 20,000, fakapotopoto pea 'oku taau pē ia. Ka hiki mei he 1 miliona ki he 5 miliona, neongo 'oku ou tui ki ai, 'e ki'i fiema'u ha ki'i taimi ia ke tau mānava, fakapapau'i pea tau nga'unu.

'A ia, ko 'eku fokotu'u pē 'aku Sea ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa'anga. Kuo u tala atu kapau 'e fai ha *public consultation* heni pea mo e ngaahi pisinisi ko ē 'i tu'a, te nau tali pē ia 'e nautolu. Kuo 'osi *within* pē eni ia he'enua *capacity*. Ko e 'ū ngāue ko ē 'a e fonua he taimi ni he vaha'a 'o e 1 miliona ki he 5 miliona 'oku lolotonga lele 'i matangi pē 'a e ngaahi pisinisi Tonga ia. 'Oku 'ikai ke 'i ai ha pisinisi muli 'e ha'u ko e 5 miliona, 'e lahi ange e fakamole ia he fetukutuku mai. 'Oku lolotonga ta'imālie pē 'a e ngaahi pisinisi Tonga ia 'i heni. Ko 'eku me'a ko ē 'oku fiema'u ke fakamahino, kapau ko e 'uhinga ke fakavave'i e ngāue, hā e me'a 'oku 'ikai ke liliu pē 'a e *process time*. Taimi ko ē 'oku fakahoko ai 'a e *procure* kapau 'oku *procure* e 'ū ngāue 'oku tuku ki muli ha māhina 'e 6, 'unu'i mai ke māhina 'e 2 koe'uhiā kae tuku pē faingamālie ke kau mai 'a muli he *bid*. 'E tokoni 'a e kau mai 'a muli ko hono tataki 'a e *workmanship* ki he lelei ko ē 'a e ngāue. 'E tokoni 'a e kau mai 'a muli ko hono tataki 'a e *workmanship* ki he lelei ko ē 'a e ngāue.

Eiki Minisitā Pa'anga: Sea, ke u ki'i tokoni atu.

<003>

Taimi 1455-1500

Semisi Sika: Ko hono tataki 'a e *workmanship*, ko e moveuveu ko ē 'a e ngāue.

Eiki Minisitā Pa'anga: Kupu 39 'Eiki Sea ka u ki'i tokoni atu, 'oku 'asi ai'a e ngaahi fakanounou ko ē mo hono tu'usi hifo 'a e ngaahi taimi, ngaahi *time line*. 'A ia 'oku holoki mei he uike mo e ngaahi 'aho ko e 'uhinga ke vave ange kau ai pea mo e fokotu'u ko eni ko ē ke hiki ko eni 'a e *threshold*.

Sēmisi Sika: Ko ia Sea, 'oku ou pou pou atu, kapau 'e lava ke tu'utu'usi hifo pē 'a e taimi ko ē 'oku fakahoko ai 'a e *procure* fo'i *process* ko ē 'o e *procure* kae lava ke vave 'etau ngāue, pea 'oku ou pou pou ki ai. Ko e koloa pē 'e Sea ke 'i ai pē foki 'a e ngaahi langa ko ene tu'u ko ē 'i he taimi ni ko e ngaahi langa fale afā mo e ngaahi langa fale ako, 'osi lava'i lelei pē 'e he'etau kautaha

Tonga. ‘E ‘i ai pē ngaahi ngāue ia ‘e fiema’u ‘a e tokoni mo e kau mai ‘a muli ke nau hangē te nau tokoni nautolu ko hono *upgrade* ‘etau founa ngāue ko hono *realign* kitautolu ki he to e lelei ange ‘a e founa ngāue, tau pehē kapau ‘i ai foki ‘a e ngaahi ngāue ‘e ni’ihi ko hono natula tau pehē kapau ko e ...

Fakatonutonu Pule’anga nau taumu’a ke monū’ia kautaha Tonga he ngaahi poloseki langa

‘Eiki Minisitā Polisi: ‘Eiki Sea ‘oku ou fie fakatonutonu atu pē ‘a’aku ia Sea. Pea he’ikai ke hoko ‘a e kautaha muli ia ko nautolu ke nau hanga ‘o fakatonutonu ‘etau ngāue, ‘oku ‘osi malava pē ‘e he Tonga ke *capability* ko ē ‘oku ne ma’u ke ne fai ‘a e ngāue ko eni ‘o fakatatau ki he liliu ko eni 5 miliona, pē ‘e ha’u ha muli pē ‘ikai kā ko e ‘uhinga ko ē hono ‘oatu ‘Eiki Sea ke lahi ange monū’ia ‘e ma’u ‘e he kau pisinisi Tonga, *direct* pē ki he pisinisi Tonga, ‘atā pē ia kapau ko e ngāue ko ē ‘oku ‘i ‘olunga ‘i he 5 ki he 20, 30 miliona ‘atā leva ia ke fakamāmani lahi, kā ko e ‘uhingá ko e 5 miliona ko ē hangē ko e me’a ko eni ‘oku fai mai ko ē ‘a e feme’a’aki, kapau ‘oku mou pehē ‘oku tonu ke fakaivia ‘a e pisinisi Tonga, mou tautau ‘i he 5 miliona ke’uhi ke fakangāue’i kinautolu he ‘oku lolotonga ‘i ai ‘a e ‘ū ngāue mahalo ‘i he Pule’anga ko eni tokoni ‘a e ngaahi Pule’anga ko eni Pangikē ‘a Mamani ko e *ADB*, ‘a ia na’e 4, ‘oku lahi ‘a e ngaahi *project* ia ‘oku tonu ke tau fakakaukau’i eni ke fakakau ai ‘a e kau Tonga, ko e ‘uhinga ia ‘oku fai atu ai ‘a e pou pou ‘Eiki Sea.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā, mahino kiate au ‘a e tu’unga ‘oku fai kiai ‘a e alea ‘i he taimi ni ‘a e me’a ‘oku taukave ki ai ‘a e Fakafofonga ‘o e kakai ke nau fakangatangata ‘a e tu’utuuni ko eni mohono fakatonutonu pea ‘oku pou pou ‘a e Pule’anga ke fakaivia fakalotofonua hotau kakai e ngāue ko e hā ha ngāue ke fakalalakala hotau fonua ni pea ‘e malava ai ke fai ‘e he Tonga ha ngāue to e ‘ova ‘i he 5 miliona ki ha 10 miliona. Ko hotau fonua ‘i he taimi ni ‘osi ‘i ai ‘etau *scholar* ‘i ai kau ‘atiteki ‘i ai kau sivolo (*civil*), ‘i ai kau *specialist* ko e hā e me’a ‘oku tau to e ta’ota’ofi ai, kae ōmai ‘a e kakai mei muli ko e ‘univesiti tatau pē na’e ako, ko e ngaahi faingamālie ke ma’u hotau kakai Tonga.

‘Eiki Palēmia: Sea ka u ki’i fakamanatu atu pē Sea, ko e Lao na’e kamata ‘i he 2002, ‘osi eni ‘a e ta’u ‘e 18 mo ‘etau kei fononga pē ‘i he 1 miliona.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ‘Eiki Palēmia, faka’osi mai Ha’apai 12, kuo mahino kiate au ‘a e feme’a’aki ‘osi eni pea tau pālōti.

Mahu’inga langa fonua ka ko e hiki lahi silini ke procure ‘ikai fakapotopoto ia

Mo’ale Finau: Tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea kae fai ha ki’i fakahoha’a nounou pē. ‘Eiki Sea ‘oku mahu’inga ‘aupito ki he motu’a ni ‘a e ngaahi fokotu’utu’u ko ē ke langa ‘a e fonua ‘Eiki Sea tautefito ki he me’a fakapa’anga, tau fa’a talanoa foki ki ai Sea ‘i he mahu’inga koe’uhi ko e ngaahi silini lalahi ‘oku fokotu’u mai ‘e he Pule’anga ke fakahoko’aki ‘a e langa. Tau situ’a mai eni ‘Eiki Sea mei he ngaahi lau miliona ‘i he Lao ko eni kuo tau sītu’a mei ai pea kuo tali ia.

‘Eiki Sea ko e ki’i me’a pē ‘oku ou ki’i hoha’a ki ai hení ‘Eiki Sea, ko e mata’i fika ko ē ‘a eni na’e puna ko ē mei he 1 miliona ki he 5 miliona ‘Eiki Sea ko e pēseti ia ‘e 400. ‘E Sea ‘oku ou ki’i tokanga ki ai koe’uhí na’e ‘ohake foki ‘a e fokotu’u ke tukuhifo ki he Kōmiti Pa’anga, ‘oku

‘ikai ke tui ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea ko ha fokotu’u ia ‘oku ta’efakapotopoto, ‘e kau lelei ‘a e fokotu’u ko ia ki he Pule’anga ‘o e ‘aho ke ne hanga ‘o fakamahino’i ‘oku fakamātoato pea lele ‘o a’u a’u ‘a hono fakatotolo’i ke faka’uhinga mālie’i ‘a e hiki ‘o ha silini pea a’u ‘o pēseti ‘e 400 ‘Eiki Sea. ‘Oatu ‘a e ki’i fakatātā ko eni ‘Eiki Sea, ko e hiki ko ē pea mei he 7000 tupu ki he 2 mano poupou ki ai ‘a e motu’a ni ‘Eiki Sea, ko hono ‘uhinga he kuo fuoloa ta’u ‘etau faingata’a’ia ‘i he fononga mai ‘i he fo’i *threshold* ko ia ‘o ne puke ‘e ia ‘a e vave ko ē hono fakahoko ‘o e ngaahi ngāue, poupou ...

<005>

Taimi: 1500-1505

Mo’ale Finau: ...au ki ai ‘Eiki Sea. Ko ‘ene ‘alu ko ē ki he 5 miliona ‘Eiki Sea ‘oku taau ia ke fai hono to e fai hano to e ki’i alea’i tau pehē he ko e natula ia ‘o e kōmiti, na’e me’a ‘a e Minisitā Pa’anga ‘anenai fekau’aki pea mo e toko 6 he kōmiti ko eni mo’oni ia.

‘Eiki Minisitā MEIDECC: Sea ka u ki’i tokoni atu pē Sea. Sea ‘oku mahino ia he taimi ni ko e ngaahi malanga he taimi ni ‘oku nau ...ko e ngaahi fakamatala ko ē ‘oku ‘oatu mei he Pule’anga ‘oku mahino pē foki ‘etau feinga ke tokoni’i ‘a hotau ngaahi kāinga ko eni ‘oku nau ngāue ‘i he ngāue’anga ko eni ‘a ia ‘oku ‘osi ma’u ‘enautolu ‘a e taimi ‘oku nau ma’u ‘enautolu ‘a e taukei fe’unga ki he ngaahi polōseki ko eni ‘oku a’u ‘o 5 miliona pea lahi ange ia hē hangē ko ‘eku fakahoha’a ‘anenai Sea ‘oku ‘i ai ‘a e polōseki he taimi ni ‘oku ‘ova ia he 10 miliona kau Tonga ‘ata’atā pē ‘oku nau fakahoko he taimi ni nau ‘osi ma’u ‘enautolu ‘a e taukei. Pea kapau leva ‘oku ‘uhinga mālie ia ko ‘eku ‘eke pē ‘a’aku ia ki he tēpile ko ē pē ‘oku to e ‘i ai ha kongā makehe ‘o e Lao *Procurement* ‘a e fakatau ‘oku nau loto ke fakatonutonu fakataha mo ē pē ko e ‘ave pē ia ke nau ki’i ongo’i fiamālie ‘alu hake mei he 1 miliona ki he 5 miliona pē ‘oku ‘i ai ha fo’i kongā makehe ‘o e Lao ‘oku nau ‘uhinga mai ko ē ki ai ke liliu fakataha he ko e fo’i me’a ko ē ‘oku tau liliu ‘etautolu ‘i hē ko e 1 ‘alu hake ki he 5 ‘oku ‘ikai ke to e ‘i ai ha me’a ia ai Sea he anga ‘eku vakai atu na’a ‘oku to e ‘i ai ha’anau fakakaukau makehe ki ha kongā ‘o e Lao ‘oku nau pehē ‘oku fakapotopoto ke liliu fakataha ke ‘omai ke tau talanoa’i ai pē.

Sea Kōmiti Kakato: Mālō ko ‘eku ki’i tokoni atu pē ‘a’aku ‘e Fakfofonga ka ke toki me’a mai ‘e Tongatapu Fika 1 ‘osi pē eni pea ke toki me’a mai. Kapau te mou me’a ki Vava’u ko ho’omou me’a ki he mala’e soka ‘oku tu’u ‘i he kelekele ‘a e motu’a ni ‘a e *FIFA* kapau te mou fakatātā ‘a e ngaahi ngāue ko ē na’e fai ‘e he mātu’a tonga ko ē he *FIFA* ‘i he mala’e ko ia mo Teufaiva te mou ‘ilo ai e lelei ‘a e mātu’a Tonga na’a nau hanga ‘o ngaahi ...pea ko e feitu’u ko ē na’e ‘ai ai ko ē mala’e ko ē hoku tofi’a ko e fu’u tafatafa mo’unga ia, tu’u lelei e lēvolo e fo’i fale ko e mala’e, kapau te mou me’a ki ai, kā ‘oku ‘ikai ke u tui au na’e a’u ‘enau ngaahi ko ia ki he 2 miliona, kaikehe ko e anga ia ‘eku fakatātā ke mou feme’a’aki ki ai, me’a mai.

Mo’ale Finau: Mālō Sea. ‘Eiki Sea faka’apa’apa ‘aupito e motu’a ni ki he me’a ko eni ‘oku ‘ohake ‘e he ‘Eiki Minisitā pea ‘oku mo’oni pē ia. Ko e tokoni ko ē ‘oku fai ‘e he motu’a ni ‘Eiki Sea koe’uhī ko ‘etau ‘unu’unu atu eni ke tau ‘alu ki he silini lalahi ‘aupito ‘aupito ‘i he langa hotau fonua kae tautautefito foki ki he taimi faingata’a ko eni ‘Eiki Sea. Ko e me’a ia ko ē ‘oku fiema’u ‘oku ou tui ki ai ‘Eiki Sea pea pehē ki he kakai ‘o e fonua ke fakapapau’i ange ko e ‘unu ko ē mei he 1 ki he 5 ‘oku ‘uhinga mālie. ‘Oku ‘oatu ‘a e fakakaukau ko eni ‘Eiki Sea.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Sea ka u to e ki'i fakatonutonu mu'a e Fakafofonga ko eni
Sea Kōmiti Kakato: 'Io fakatonutonu

Tui Pule'anga 'oku 'ikai

'Eiki Minisitā Pa'anga: 'Oku ou tui Sea 'oku 'ikai ke fakapotopoto 'a e fo'i talamai 'oku 'uhinga mālie. Ko e Pule'anga eni Sea na'a nau fakahoko e fatongia ko eni pea na'e 'osi ui e ngaahi fakataha pea ko e fakakaukau fakapotopoto taha eni 'oku 'uhinga pē eni Sea ki he ngaahi hangē pē ko ē na'a ku lave ki ai *competitive international* ke 'ave ki tu'apule'anga kā 'o kapau 'oku 'i ai ha ngāue 'oku mea'i pē ia he kau tekinala he Pule'anga, kapau 'oku 'i ai ha ngāue ia 'oku 'ikai ke ma'u 'e he taukei ko ia 'i Tonga ni kuo pau ke tau tohi tautolu 'o fakaafe'i 'a e ngaahi kautaha ki muli pau ke fai ia, pea na'e 'osi fai ia 'i Teufaiva 'e fai ia he langa e uafu, langa e *bridge*, he 'oku 'ikai ke tau ma'u 'a e taukei. Ko e me'a ko ē ki he ngāue ki he langa fale mo e 'ū me'a ko ia Sea 'osi ma'u pē taukei ko u kole atu au Sea 'osi mahino e me'a 'oku nau tui ki ai tau pālōti tautolu mo e mole e taimi.

Sea Kōmiti Kakato: Me'a mai

Mo'ale Finau: Mālō 'Eiki Sea. Sea ko e ki'i miniti pē 'e taha pea u fokoutua 'osi mahino kiate au e lao ia ko eni ko e me'a pē eni ia na'a ku fakakaukau ki ai 'Eiki Sea koe'uhī he kapau 'oku tau pehē kapau na'e 'ave ki he kōmiti hanga leva 'e he kōmiti 'o fakapapau'i ui mai e ngaahi *stakeholder* kehekehe pea tau sio ange pē na'e tuku'au mai e fonua ni kuo tau a'usia he taimi ni ha *capacity* ke a'u 'o 5 miliona 'a ia fakapapau'i mai pē ia he tafa'aki ko ē 'a ia 'oku nau 'osi fai 'enautolu 'a e savea ko ia tau fakafeta'i pē kapau 'oku nau ... 'Eiki Sea ko e pōini 'a e motu'a ni kapau 'e 'ave ki he Kōmiti Pa'anga 'omai ha 'aho 'e taha ko hono 'omai ko ē 'o e fakakakato 'a e ngaahi *process* ko eni 'a eni 'oku ou fakamatala ki ai pea talamai kuo taau ke tau 'alu 'o 5 miliona hangē ko e me'a na'e me'a ki ai 'a e Fika 2

Sea Kōmiti Kakato: 'Oku ou tui pē au na'e 'osi fai 'a e ngāue ki heni he 'ikai ke fakahū noa'ia mai 'a e tu'utu'uni ko eni mo hono ngaahi fakatonutonu

Mo'ale Finau: Ko ia Sea pea ko e pōini e motu'a ni

Sea Kōmiti Kakato: Kapau ko e kōmiti 'a e Fale Alea ko e tonu taha ia

Mo'ale Finau: Mole ke mama'o ke u fakafepaki 'Eiki Sea ki he 5 miliona he 'oku fiema'u ke langa e fonua ko e me'a pē 'oku ou ki'i tokanga ki ai

'Eiki Palēmia: Sea ke u ki'i fehu'i mu'a ki he Fakafofonga...

<007>

Taimi: 1505-1510

'Eiki Palēmia : Fakafofonga Fika 13 'o Ha'apai. Na'a ke pehē mai foki 'oku ke fiemālie koe ki he hiki ko eni mei he 7500 ki he 2 mano, 'a ia ko e hiki hake ia peseti 'e 266. Pea ko e fo'i hiki ko

ia 'e tahá, 'oku peseti ia 'e 500. Ko e hā 'a e *basis* ho'o fiamālie 'i he peseti 'e 266 mo e fo'i peseti ko ia 'e 500.

Sēmisi Sika : Tokoni atu ki he tali e fehu'í 'Eiki Sea.

'Eiki Palēmia : Sea, ko 'eku fehu'í 'a'aku ki he Fakafofonga ko eni Fika 13.

Sea Kōmiti Kakato : Mo'oni ia Tongatapu 2, ko e fehu'i hangatonu ia ki he Fika 12 'oku 'ikai ko ha fehu'i ia ki he Feitu'ú na.

'Eiki Palēmia : Ki he Fika 12 fakamolemole,

Mō'ale Finau : Sai pē ia kapau 'e hiki hake pē ki he peseti 'e 266 'Eiki Sea. Pea kapau 'oku pehē 'e he Pule'angá ia 'oku 'ikai ke lava ai 'a e ngāue ko ení ke fai pea ko e me'a ia 'a e Pule'angá. Ka 'oku ou 'atu pē 'eku fakakaukau ki he me'a ko ení. Mole-ke-mama'o 'Eiki Sea ke fai ha ..

'Eiki Palēmia : Sea, ko e 'uhinga 'eku aí, he te tau mole hotau taimí he 'ai'ainoa'ia. Talamai ē talamai 'e ē, ko hono mo'oní ka tau ka 'ai ha *scientifically* ha *methodology* ke 'ai 'aki e me'a ko ení te tau iku pē tautolu ki he me'a ko ení, he na'e 'osi ui pē kakai kehekehe ia, 'o nau ōmai 'o fokotu'utu'u mai eni. Mālō Sea.

Pāloti'i 'o 'ikai tali fokotu'u tukuhifo Tu'utu'uni fika 8 ki he Kōmiti Pa'anga Fale Alea

Lord Tu'i'afitu : Sai kuo mahino ki au 'a e feme'a'akí, tau pāloti ē. Kuo mahino kia au. Kalake., tau pāloti. Tau kamata pē mei he fokotu'u na'e 'omai mei he tēpile ko ē. Ko ia 'oku loto ke fakafoki ki he Kōmiti Tu'uma'ú ko e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ke Fakatau Faka-Pule'anga 2019 fakahā 'aki ia 'a e hiki ho nima,.

Kalake Tēpile : Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaoisi Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mō'ale Finau, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala. Loto ki ai e toko 9 Sea.

Sea Kōmiti Kakato : Sai, ko ia 'oku 'ikai ke loto ki aí ...

Kalake Tēpile : 'Ikai ke loto ki ai e 'Eiki Minisita Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana. 'Ikai ke loto ki ai toko 12.

Sea Kōmiti Kakato : Mālō Hou'eiki kuo lava 'etau ngāué. Tau **Liliu 'o Fale Alea**.

(Ne ma'e mai leva 'Eiki Sea 'o e Fale Aleá – Lord Faka'fanua ki hono me'a'angá)

'Eiki Sea : Mālō Hou'eiki, kole atu ki he Nōpele Vava'ú Sea Kōmiti Kakatō, lipooti mai ki he Falé.

Lipooti ki he ngāue kuo lava he Kōmiti Kakato

Lord Tu'i'āfitu : Tapu mo e Feitu'ú na Sea, tapu mo e 'Eiki Palēmiá, tapu mo e Hou'eiki 'o e Falé, Kuo lava foki e ngāue, pea kuo tali 'e he Kōmiti Kakatō 'a e ngaahi 'asenita ko ia ne tukuhifo ki he Fale Alea 'o Tonga. 'Uluakí, ko e Tu'utu'uni Fika 1/2020 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'akí 2019 kuo tali ia. Tali foki mo e Ngaahi Tu'utu'uni ki he Polisi Tongá 2019. Tali mo e Ngaahi Tu'utu'uni 'a e Polisi Tongá ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia 'o e 2019. Tali mo e ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomú. Tali mo e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute 'Ekisiá, tali foki Sea mo e Ngaahi Tu'utu'uni Fika 7/2020 Fanongonongo Sivi 'o e Kava Malohí 'i he Fe'alu'aki 'i he Hala, 2019. Faka'osí ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fika 8 /2020 ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'aga, 2019. Ko u fokotu'u atu Sea.

'Eiki Sea : Mālō. Hou'eiki, ko u kole atu ke tau hoko atu ki he Tu'utu'uni Fika 1/2020 Ko e Tu'utu'uni ko ení na'e 'osi lau tu'o 2 ki he Fale Aleá kole atu ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a e Tu'utu'uni Fika 1/2020 Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'akí kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile : Sea, 'oku loto ki ai 'a Siasia Pohiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau ...

<008>

Taimi: 1510-1515

Kalake Tēpile: Penisimani Fifita, Mo'ale Fīnau, Veivosā Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ihā'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai 'a e Hou'eiki 'oku toko 22.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki 'oku tali he Fale ni hono lau tu'o ua e Tu'utu'uni kole atu ki he Kalaké ke lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'akí 2019, Lao ki he Tukupau Ngāue'akí 2003. 'I hono ngāue'akí e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 35 'o e Lao ki he Tukupau Ngāue'akí 2003. 'Oku fa'u ai he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Pa'anga Hū Mai mo e Tuté e ngaahi Tu'utu'uni ko eni. Kupu 1, Hingoa Nounou, Kupu Si'i (1) 'E ui 'a e ngaahi Tu'utu'uni ni ko e Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukupau Ngāue'akí 2019.

Pāloti'i 'o tali Tu'utu'uni fika 1/2020

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o tolu 'a e Tu'utu'uni Fika 1 'o e 2020 kātaki 'o hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siasia Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Veivosā Taka, Mo'ale Fīnau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā 'o e Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā

‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Eiki Minisitā Polisi. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eikí, toko 22.

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki tau hoko atu ki he Tu’utu’uni Fika 2 ‘o e 2020. Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga 2019. Na’e ‘osi lau tu’o ua kole atu ke tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tali hono lau tu’o ua e Tu’utu’uni ko eni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Fīnau, Veivosā Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eikí, toko 22.

'Eiki Sea: Mālō kole atu ke lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga 2019. Lao ki he Polisi Tonga 2010. ‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 180 ‘o e Lao ki he Polisi Tonga 2010. ‘Oku fa’u ai he Minisitā ‘oku ne tokangaekina e Polisi ‘i he loto ki ai ‘a e Kapineti ‘i he ngaahi Tu’utu’uni ko eni. Konga 1 Talateu, Kupu 1 Hingoa Nounou. ‘E ngofua ke ui ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ni ko e ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga 2019.

Pālōti’i ‘o tali Tu’utu’uni Fika 2/2020

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘o e Tu’utu’uni Fika 2/2020 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Fīnau, Veivosā Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi, ‘Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Loto kotoa ki ai e toko 21.

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku ‘ikai loto ki hono lau tu’o tolu he Tu’utu’uni Fika 2 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Ikai ha fakahā loto ki ai ‘Eiki Sea.

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki ‘oku tali he Fale ni ‘a e ngaahi Tu’utu’uni ki he Polisi Tonga. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni ‘o e Polisi Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia 2019. Na’e ‘osi lau tu’o ua kole atu ke tau pālōti ko ia ‘oku loto ke tau tali e Tu’utu’uni ko eni kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Fīnau, Veivosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā ‘o e Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā ‘o e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa’anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. ‘Eiki Minisitā Polisi. Loto kotoa ki ai ‘a e Hou’eikí, toko 22.

'Eiki Sea: Mālō lau tu’o tolu.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu’utu’uni ‘a e Polisi Tongá ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia 2019. Lao ki he Polisi Tonga.

‘I hono ngāue’aki ‘a e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 180 ‘o e Lao ki he Polisi Tonga.

‘Oku fa’u ai he ...

<009>

Taimi: 1515-1520

Kalake Tēpile: ... Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Polisi he loto ki ai ‘a e Kapinetí ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ko ení. Konga ‘Uluakí, Talateú. Kupu ‘Uluaki, Hingoa Nounou. ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’ú ni ko e Ngaahi Tu’utu’uni ‘a e Polisi Tongá ki he Mētali Fakahoko Fatongia 2019.

Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni Polisi Tonga ki he Ngaahi Mētali Fakahoko Fatongia 2019

'Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu, Tu’utu’uni Fika 3/2020 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa’anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, 'Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Nōpele Tu’ihanga’ana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō. ‘Eiki Sea ‘oku loto kotoa ki ai e Hou’eikí ko e toko 22.

'Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. ‘Oku fa’a tali pē he Falé ni ‘a e Tu’utu’uni Fika 3/2020. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni Fika 5/2020 ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomú. Na’e ‘osi lau tu’o ua kole atu ke tau pāloti. Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o ua ‘a e Tu’utu’uni Fika 5/2020 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, 'Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa’anga, 'Eiki Minisitā

Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ihanga'ana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Minisitā Polisi. Loto kotoa ki ai e Hou'eikí toko 22.

'Eiki Sea: Mālō. Lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomu 2019. Lao ki he Tute 2007.

'I hono ngaue'aki 'o e ngaahi mafai kuo foaki 'e he Kupu 3 'o e Lao ki he Tuté 2007 'oku fa'u 'e he Minisitā 'oku ne tokangaekina 'a e Tānaki Pa'anga Hū Maí mo e Tuté 'i he loto ki ai 'a e Kapinetí 'a e Tu'utu'uni ko ení. Kupu 'Uluakí. 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uní ni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomú 2019.

Pāloti'i 'o tali Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomú

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono lau tu'o tolu e Tu'utu'uni Fika 5 2020 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivoso Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Polisi, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ihanga'ana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou'eikí toko 22.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. 'Oku tali he Falé ni e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tute Kasitomú. Tau hoko atu ki he Tu'utu'uni Fika 6/2020, Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisiá. Na'e 'osi lau tu'o ua. Kole atu ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke talí fakahā mai ho nimá.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi e Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'ihanga'ana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu. 'Oku loto ki ai e toko 21.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke tali hono lau tu'o ua 'a e Tu'utu'uni Fika 6/2020 kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Ikai ha fakahā loto ki ai 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o tolu.

Kalake Tēpile: Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Tukahau 'Ekisia 2019. Lao ki he Tukahau 'Ekisiá 2007.

‘I hono ngaue’aki ‘o e ngaahi mafai kuo foaki ‘e he Kupu 3 ‘o e Lao ki he Tukahau ‘Ekisiá 2007 ‘oku fa’u he Minisitā ‘oku ne tokangaekina ‘a e Pa’anga Hū Mai mo e Tuté ‘i he loto ki ai ‘a e Kapinetí ‘a e Tu’utu’uni ko ení. Kupu ‘Uluakí. ‘E ui ‘a e Ngaahi Tu’utu’uni ni ko e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisiá 2019.

Pāloti’i ‘o tali Tu’utu’uni ki he Tukahau ‘Ekisia

‘Eiki Sea: Ko ia ‘oku loto ke tau tali hono lau tu’o tolu ‘o e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisiá kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā e *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā ...

<002>

Taimi: 1520-1525

Kalake Tēpile: ... Ako, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Pōlisi, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki, toko 22.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki. Tali ‘e he Fale ni ‘a e Tu’utu’uni Fakatonutonu ki he Tukahau ‘Ekisia. Tau hoko atu ki he Tu’utu’uni Fika 7/2020, Fanongonongo Sivi ‘o e Kava Mālohi ‘i he Mānava ki he Fē’alu’aki ‘i he Hala. Na’e ‘osi lau tu’o ua ‘eni. Kole atu ke tau pāloti ko ia ‘oku loto ke tali fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: ‘Eiki Sea, ‘oku loto ki ai ‘a Māteni Tapueluelu, Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Losaline Mā’asi, Sēmisi Fakahau, Mo’ale Finau, Penisimani Fifita, Veivosa Taka, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu, ‘Eiki Minisitā Pōlisi. Loto kotoa ki ai e Hou’eiki toko 22.

‘Eiki Sea: Mālō. Lau tu’o 3.

Kalake Tēpile: Fanongonongo Sivi ‘o e Kava Mālohi ‘i he Mānava ki he Fē’alu’aki ‘i he Hala, 2019. Lao ki he Fē’alu’aki ‘i he Hala. ‘I hono ngāue’aki ‘o e Ngaahi Māfai ‘oku foaki ‘e he Kupu 25 (e) ‘o e Lao ki he Fē’alu’aki ‘i he Hala. ‘I hono fakatonutonu, ‘oku fa’u ‘e he Minisitā Pōlisi ‘a e Fanongonongo ko ‘eni. ‘Uluaki, Hingoa Nounou. ‘E ui ‘a e Fanongonongo ni, ko e Fanongonongo Sivi ‘o e Kava Mālohi ‘i he Mānava ki he Fē’alu’aki ‘i he Hala, 2019.

Pāloti'i 'o tali Tu'utu'uni fika 7/2020

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali hono Lau tu'o 3, Tu'utu'uni Fika 7/2020. Kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Mā'asi, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veisosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, mo e 'Eiki Minisitā Pōlisi. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki, toko 22.

'Eiki Sea: Mālō Hou'eiki. Tali 'e he Fale ni 'a e Tu'utu'uni Fanongonongo Sivi 'o e Kava Mālohi 'i he Mānava ki he Fē'alu'aki 'i he Hala. Tau hoko atu ki he Tu'utu'uni Fika 8/2020. Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga. Na'e 'osi Lau Tu'o Ua. Kole atu ke tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tali, kātaki fakahā mai ho nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Sēmisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veisosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue'anga Lalahi, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Minisitā Fonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Pōlisi, 'Eiki Minisitā Fēfakatau'aki, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, mo e 'Eiki. Loto kotoa ki ai e Hou'eiki, toko 19.

'Eiki Sea: Ko ia 'oku 'ikai loto ke ne tali 'a e lau tu'o ua 'a e Lao Fakaangaanga, 'a e Tu'utu'uni ko eni, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: 'Oku 'ikai ha fakahā loto pehē 'Eiki Sea.

'Eiki Sea: Lau tu'o 3.

Kalake Tēpile: Ngaahi Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga, 2019. Lao ki Hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá, 2002. 'I hono ngāue'aki 'a e Ngaahi Māfai kuo foaki 'e he Kupu 44 'o e Lao ki Hono Pule'i 'a e Pa'anga 'a e Pule'angá, 2002. 'Oku fa'u ai 'e he Minisitā Pa'anga 'i he Loto ki ai 'a e Kapineti 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko 'eni. Kupu 1. Hingoa Nounou mo e 'Uhinga'i Lea, kupu-si'i (1). 'E ui 'a e Ngaahi Tu'utu'uni ko eni ko e Tu'utu'uni Fakatonutonu ki he Fakatau Fakapule'anga, 2019.

Pāloti'i 'o tali Tu'utu'uni Fika 8/2020

'Eiki Sea: Ko ia 'oku loto ke tau tali 'a hono lau tu'o tolu 'a e Tu'utu'uni Fika 8, kātaki hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Eiki Sea, 'oku loto ki ai 'a Siaso Pōhiva, Sēmisi Sika, Māteni Tapueluelu, Sēmisi Fakahau, Losaline Mā'asi, Penisimani Fifita, Mo'ale Finau, Veisosa Taka, 'Eiki Minisitā Mo'ui,

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue’anga Lalahi, ‘Eiki Minisitā *MEIDECC*, ‘Eiki Minisitā Fonua, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Fēfakatau’aki, ‘Eiki Minisitā Pōlisi, ‘Eiki Minisitā Ngōue, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu’ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, ‘Eiki Nōpele Tu’i’āfitu. Loto ki ai e Hou’eiki kotoa, ko e toko 23.

‘Eiki Sea: Mālō Hou’eiki, ‘oku tali ‘e he Fale ni ‘a e Tu’utu’uni Fika 8/2020, Ngaahi Tu’utu’uni Fakatonotonu ki he Fakatau Fakapule’anga. Hou’eiki ko ‘ene lava ia ‘a e ‘Asenita ‘a e Fale Alea ki he ‘aho ni. Kuo u kole atu, te u tōloi e Fale ki he ...

<003>

Taimi 1525-1530

‘Eiki Sea: ...ki he Mōnite koe’uhí pē kae lava ke fakataha ‘a e ngaahi kōmiti mo e ngaahi ngāue na’e ‘osi tukuhifo kia kinautolu ‘i he toenga ‘o e uike ni, ko e fakataha na’e teuteu ki he 4 ‘i he efiāfi ni Kōmiti Tu’uma’u ki he Ngaahi Totonu kole atu ki he toloi pē Falé pea tau kamata ‘a e fakataha ko ia ‘i he efiāfi ni. Mou me’a hake ke tau kelesi.

Toloi ‘a e Fale ki he 10 he Mōnite uike kaha’u.

Kelesi

(Na’e kelesi tuku ai pe ‘e he ‘Eiki Sea ‘a e fakataha ni)

<005>

Fakamā'opo'opo Feme'a'aki Fale Alea 'o Tonga